

બાંચણાં

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૪૩૪ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ખાંચાણ

વિષય ૨૪: ૩૫૩::૨૩૬૬૩

ગાંધીજી સાહિત્ય મંદિર

પુસ્તક :

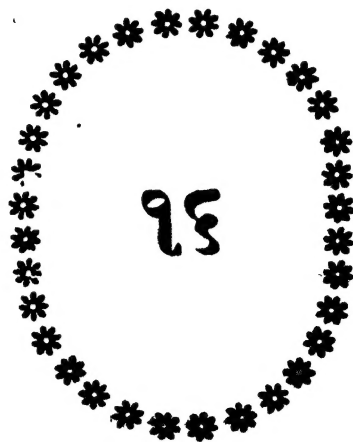
સોજનું

ખાંચણાં

(શ્રી ગવેરચંદ મેઘાણીના રસભર ઉપોદ્ધાત સમેત)

સંપાદક :

ઈશ્વરલાલ વીમાવાળા

પ્રગટકર્તા

ગાંધીજી સાહિત્ય મંદિર

૧૮૦-કેળાંપીઠ

સુરત

ત્રી કૉપીરાઈટ-સંચાલક ગાંડીવ સાહિત્ય વાટિકા

૧ ભોમ્બયુગનું બંગાળા	૧
૨ હાય આસામ	૧
૩ કલકત્તાનો કારાયુગ	૧૧
૪ પંજબનું પ્રચંડ કાવતરું	૦૮
૫ નિહિલિસ્ટોના પંજમાં	૦૧૧
૬ કાળું ગુલાબ	૧૧
૭ બ્રહ્માંડનો ભેદ	૩૧
૮ આનંદમઠ	૧૧
૯ અમૃતનો ખ્યાલો	૦૧૧
૧૦ નામ વિનાની નવલકથા	૨)
૧૧ કરણધેલાનું કળાવિધાન	૦૧
૧૨ પાંડવ ગુપ્તનિવાસ (નાટક)	૦૧૧
૧૩ ગાંધીજીનો જેલનો અનુભવ	૦૧
૧૪ નીતિધર્મ	૦૧
૧૫ રાષ્ટ્રીય ગરબાવળિ	૦૧
૧૬ ખાંચણાં	૦૧
૧૭ પારસમણિની શોધમાં	૨

બાળસાહિત્યની યાદિ

છેલ્લા પુઠા પર જુઓ

ગાંડીવ છાપખાનું કળાપીઠ

સુરતમાં નટવરલાલ વીમા-

વાળાએ છાપી ગાંડીવ સા-

હિત્ય મંદિર માટે પ્રગટ કરી

ભાદરવો: ૧૯૮૪. પ્રથમાવૃત્તિ

નિમિત્ત

એક દિવસ વલસાડમાં એક ગૃહસ્થને ત્યાં નવરી મધ્યાહ્ન ગાળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. બપોરના ભોજન કરીને ઝડ-ખાની આરામખુરશી પર પડ્યો હતો ને નિદ્રા, નિદ્ધિયા-સન-દિવાસ્વપ્ન વગેરે અવસ્થામાં કેટલોક કાળ વીતી ગયો, પછી અચાનક જાણે કોઈ મધુર સ્વર કર્ણપટ પર આવીને અથડાયો—

આકારો અર્ધ્યાં ને ધરતી માથે ઝીલ્યાં
માએ ને બાપે હૃદય્યાં

કે પરને સોંપવા.

હું ચમક્યો. ધ્યાનપૂર્વક કાન માંડયા ને વિશેષ સાંભળ્યું—

આજ સખી મારી આંખલગીમાં ઝેણ
આવે માની જળી બહેન
તો માંડું ગાઠડી.

તળાવની પાળે મા ને દીકરી મળીયાં
હુસકે હુસકે રડીયાં

કે સરવર ભરાઈ ગયાં.

ખુરશી પર વાંકા વળી ડોકીયું કરી જોયું, તે ગૃહની
પુત્રવધુ—કિશોરી—હિંડોળે એસીને જૂલતી હતી. જૂલતી
હતી ને અત્યંત કંઠે સૂરે ગાતી હતી. સાસરવાસે દુઃખિ-
યારી એ પોતાના કરતાં અનેકગણા કષ્ટો સહન કરનાર
ભૂતકાળની કે કુલવધુઓના અંતરોદ્ગારમાં—એની મર્મવેધી
કંઠે તામાં—તરબોળ થઈને આસપાસ ફોણ છે, શું થાય છે,
તેની જરાયે પરવા વગર ગાયે જતી હતી—

ધડો કુટે ને રંજળે જેવી દીકરી
મા વિણ રંજળે દીકરી

કે આ સંસારમાં.

મારા તે આપે વહાણે ચઢી વર જોયા
ચતુર વરને માથા

કે ચાપડા વાંચતા...

ને એની એ અંતરની વરાળો ઠાલવતી એ કાવ્યસરિતા
ફોણ જાણે ક્યાંસુધી એમ ને એમ વહી જાત. પણ મને
લાગ્યું કે સંસારચક્ષુની જ્વાળામાંથી નીકળતા તણખા સમા,
નારીહૃદયની અગમ્ય લાગણીઓ લવ્ય કલ્પનાઓ અને
અનેરી અભિલાષાઓના ત્રિવેણી સંયોગ રૂપ કુલડાં એમ ને
એમ વેગળ જાય—કરમાઈ જાય કે પગ તળે કચરાઈ જાય
તે તો ખાટું. મેં ઉઠીને એ યુવતિને કહ્યું—“જહેન, લમે
ગાઓ છો તે—ખાંચણાં—મારે ઉતારી લેવાં છે...”

કિશોરી ચમકી. શરમાઈ—હીંડોળેથી ઉતરી સંકોચ-
ભેર સામે ઉભી. બોલી—“એમાં ઉતારી લેવા જેવું
શું છે?”

“મારે તે પ્રગટ કરવા છે” મેં જવાબ દીધો.

તે હસી. પણ મારા આગ્રહને વશ થઈ તેણે મને
ખીજાં ખાંચણાં સંભળાવ્યાં. કપરા સાસરવાસનાં—લગ્ન
પ્રત્યેના ભેદક વિરોધનાં—માવતરના વિરહનાં ને એવાં એવાં
કરુણ ખાંચણાં પૂરાં થયાં એટલે “ભાઈ જમે ને ભાભી તો
ડોકાવે” “અંડેરી ગંડેરી ધરમપુરની ધજા” જેવાં હાસ્યરસિક
અને “મુંબાઈના શેઠીઆ ખાડી ખખોચિયે રખડે” જેવાં
કટાક્ષમય ખાંચણાં પણ સાંભળ્યાં. તેણે કહ્યું—“મારી પાસે
સુરતમાં આ બધાં ખાંચણાં લખેલા કાગળો છે.” સુરત આવી
કેટલી ઉત્સુકતાથી મેં આ કાગળો મેળવ્યા તે લખવાની
અગત્ય નથી.

x

x

x

x

પંદર વીસ વરસ પહેલાં મેં મારી બહેનોને હીંચકે
બેસીને ઝુલતાં ઝુલતાં, સામસામી ખાંચણાં ગાતાં સાંભ-
ળેલી. કોઈ નવરી મધ્યાહ્ન હોય, ને વરસાદ ઝરમર વર-
સતો હોય, ને ઘરનાં વડોલો આઘાંપાઘાં થયાં હોય તેવી
વેળા ઓરડામાં એક ભીતેથી ખીજી ભીતે પહોંચે એવા
બેશંભેર હીંચકા લેતી એ બાળાઓ જ્યારે ખાંચણાંના રસ
પ્રવાહમાં તરખોળ થઈ જતી, ત્યારે ત્યાં કોઈ ઓર અવણ્ય
વાતાવરણ પથરાઈ જતું. આજેય એ દશ્ય મારી મનોદૃષ્ટિ

સમક્ષ ખડું કરું છું ત્યારે રૂંવાડા ખડા થાય છે. લાખ રૂપિયા ખરચતાં યે એ દશ્ય જોવા મળે કે કેમ એ શંકા છે. આજે તો પંદર વીસ કે પચ્ચીસ વર્ષની યુવતિઓને હું પૂછું છું કે—જાહેન, તમને ખાંચણાં આવડે છે? ત્યારે તેઓ ખાધા સમી મારી સામે જોઈ રહે છે. કંઈક પૂછે છે—ખાંચણાં એટલે શું? ને હું ગાઈ સંભળાવું છું ત્યારે કંઈક કહે છે, કે “હા એવું કાંઈક અમે સાંભળ્યું”તું ખરૂં.”

ગુર્જર ગૃહિણીના સ્મૃતિપટ પરથી લાવનાચિત્રની આ રેખાઓ કેમ ભૂંસાઈ ગઈ? લોકનારીની હૃદયવેલ પરથી કલ્પના અને કવિતાના આ અનન્ય અંકુરો કેમ સૂકાઈ કરમાઈ ને વિખરાઈ ગયા? એની શોધ ને એના પ્રતિકારના ઉપચારો સાહિત્યના કેા મહારથીઓ કરશે. પ્રગતિમાન જમાના સાથે સુદ્રણ્યત્રે ઠામોઠામ પગપેસારો કરી સ્મૃતિ-ચંત્રનાં ઇસ્કોરાં ઢીલાં કરી નાંખ્યાં. સ્ત્રી શિક્ષણની વિચિત્ર અવનવી શૈલિએ લોકસાહિત્ય પ્રત્યે અરૂચિ—સૂગ કેળવી અને નારીહૃદયનાં કવિત્વાંકુરોને કચરી નાંખ્યાં. ખાકી પચ્ચીશ વર્ષ પર તેા વલ્લભગરખાવળિ શાળાઓમાં શીખવાતી. આજે તેની એક પ્રત પણ શોધી જડવી મુશ્કેલ છે. મોટી આગ પર કે મોટી રેલ વિષે કે સજા પામી કેદમાં જતા પરદુઃખલંજન તિલક વિષે, ગરખા જોડનારી રાધાઓ આજે ક્યાંય જોવામાં નથી આવતી. આજે તો કવિ નાનાલાલ કે લલિત કે રાયચુરા ગરખા લખે, ખહુ તો વળી કન્યાશાળાઓના કવિતાહીન સંગીતશિક્ષકો હાડકા પાંસળા

વિનાના ગરબા લખે ને તેનેજ સુશિક્ષિત શિષ્ઠ સ્ત્રી સમાજ
ઝીલે, એવો દિવસ છે.

X

X

X

X

ખાંચણાં—એ બહુજ થોડા સમયથી વિસ્મૃત થયેલું
લોકધન છે. લોકનારીનાં હૃદયમાં તે દટાયેલું છે પણ બહુ
ઉંડે નહિ. હજીયે સહેજ ચિણુગારી મૂકતાં ચાળીસ પીસ્તા-
ળીસ વર્ષની વયનાં પ્રૌઢ સ્ત્રીજનોની કાવ્યોર્મિ પ્રજ્વલી ઉઠે
છે ને તેઓ તુરતજ—‘ માળા તુટીને માળીડા રંડાયા ’ એ
પ્રારંભ—ત્રિપુટીથી ગાવું શરૂ કરી દે છે. પોતાની સહેજ કાટ
વળેલી સ્મૃતિધારાને સતેજ કરીને તેઓ અદ્ય પ્રયાસે આ
લોકધનના અદ્ભુત રાશિ આપણને બતાવી શકે છે.

X

X

X

X

હું કબુલ કરું છું કે આ સંગ્રહ કરવામાં ગણાવી કે
વર્ણવી શકાય એવી મને એકે મુશ્કેલી નથી નહીં. જ્ઞેન
વિલાસિકાના સંગ્રહે મારી અડધી મહેનત ઓછી કરી નાંખી.
અને તે સિવાય જ્ઞેન ઇંદુમતી મહેતાના, જ્ઞેન સુમતિ
ધીરજલાલના, વયોવૃદ્ધ રેવામાશીના અને સૌ. પુષ્પાલાલીના,
જ્ઞેન સરસ્વતીના અને અમદાવાદવાળા રા. જયંતીલાલ
ત્રિકમલાલ શાહના સંગ્રહોએ મને ઓછી મદદ નથી કરી.
સ્વ. રણજીતરામ વાવાલાઈએ પણ એમના લોકગીત દ્વારા
મને સહાય આપી છે. એ સર્વેનો હું જેટલો ઉપકાર માનું
તેટલો ઓછો છે. જો આ સંગ્રહ કરવામાં કાંઈ યશ હોય અને
યશનાં કેઈ પડીકાં બંધાવતું હોય—એ પડીકાં પ્રમાણિકપણે

વહેંચી આપું તો મારે ભાગે બહુજ અદ્ય રહે એમ કહે-
વામાં હું અતિશયોક્તિ કરતો નથી.

x

x

x

x

ખાંચણું વિષે કહેવાનું તો ઘણું છે. એકેકે ખાંચણું પકડીને તેના ચીરેચીરા કરી તેમાંની કાવ્યકળા નિરખી શકાય એવાં કેટલાંય ખાંચણું છે. (તેમ કેટલાંક રસસ્વાદ-હીન કુચા પણ છે) પરંતુ લોકસાહિત્યના સમ્રાટ મેઘાણીજી જેવા આ સંગ્રહનો પરિચય કરાવી દેવા મને મળે, પછી મારે માટે થોડુંજ કરવાનું બાકી રહે છે. તેથી અર્ને આ નાનકડી પુસ્તિકા પર માથા કરતાં પાઘડી મોટી થઈ જાય એમ જાણી વિશેષ લખવું લખું છું.

ખાંચણું એ તો વહેતી સરિનાનાં નીર છે. એને કોઈ મુદ્રિત પુસ્તિકાનાં પાનાંઓમાં નિયંત્રિત કરી શકાય તેમ નથી. રોજ કંઈ કંઈ નવું રચાય છે ને જીતું જીલ્લાય છે. સારું જીતું ન જીલ્લાય અને નવું નવું ઉમેરાયા કરે તે માટેનો આ અદ્ય પ્રયાસ છે. એ ઉદ્દેશ સફળ થાય તેમાંજ મારા પ્રયાસની સાર્થકતા સમાયલી માનું છું.

અંતે—વાંચકજનોમાંથી જે કોઈ ભાઈ જહેનને આ સિવાય અન્ય ખાંચણું આવડતાં હોય અગર હાથ લાગે તે મને લખી મોકલશે તો આભારી થઈશ. અને આ પુસ્તિકાના ખીજા ભાગ અથવા બીજી આવૃત્તિમાં તે ઉમેરવા યત્ન કરીશ—

ઈશ્વરલાલ વીમાવાળા

ખાંયણુંના ઢાળ

સામાન્ય રીતે ખાંયણું બે ઢાળમાં ગવાતાં સાંભળ્યાં છે.
તે નીચે પ્રમાણે—

આ રે જગતમાં એકજ મોટી ખોડ,
સરખે સરખી જોડ
કે મળવી દોઢલી.

(૧)

(લાલ નીચા. લીપચંદીમાં પણ ગાઈ શકાય છે)

x	ર	ડ	x	ર	ડ
આ --	રે -	જ -	ગ ત -	માં -	- -
ધ --	સા -	સા -	સા સા -	સા -	- -
ખ					
એ --	x -	જ -	મો - -	ટી -	- -
સા રે -	રે -	મ -	ગ -	ગ રે	ગ -
ખો -	ડ -	- -	સ ર -	ખે -	- -
ગ રે સા	સા -	- -	સા રે	રે -	મ -
સ ર -	ખી -	- -	એ - -	ડ -	કે -
ગ ગ -	ગ રે	ગ -	રે - -	રે -	સા ની
					ખ
મ ગ -	લી -	- -	હો - -	હા -	લી -
સા રે -	સા રે	ગ -	ગ રે -	રે સા	સા -

(૨)

x	૨	૩	x	૨	૩
આ --	રે -	જ -	ગ ત -	માં -	- -
સા રે ગ	ગ -	રે સા	રે ગ રે	સા -	- -
ક	ક		ક		
એ --	ક -	જ -	મો -	ટી -	- -
ની --	ની -	ની -	સા ની -	સા -	- ગ
ખડ	ખડ	ખડ	ખડ		ક
ખો --	ડ -	- -	સ ર -	ખે -	- -
ગ રે સા	સા -	- -	પ ની	ની -	ની -
ક			ખ ખડ	ખડ	ખડ
સ ર -	ખી -	- -	જો - -	ડ -	કે -
સા ની -	સા -	- -	ગ રે -	ગ -	રે -
ખડ			ક	ક	
મ ળ -	વી -	- -	દો - -	હા -	લી -
ની ની -	સા રે	મ -	ગ - -	રે સા	સા -
ખડ ખડ		ક	ક		

ખ એટલે ખરજના અને ક એટલે કોમળ સૂર સમજવા.

તાલ તીત્રા-તીત્રાની માત્રા ૭ હોય છે. તેના ત્રણ વિ-
ભાગ હોય છે. પહેલા વિભાગમાં ત્રણ અને
બીજા બે વિભાગોમાં બન્ને માત્રાઓ હોય
છે. પહેલા વિભાગની પહેલી માત્રા પર
સમની તાળી આવે છે. બાકીના બીજા બે
વિભાગોની પહેલી માત્રાઓ પર સાદી (ખીજી
અને ત્રીજી) તાળી આવે છે તે સ્વરને માથે
આંકડા મૂકી બતાવી છે.

પ્રવેશક

મીઠામાં મીઠી તો સાકરજ મનાય છે. છતાં ઘણી વાર ગોળની મીઠાશ કાં વધુ ગમે છે? ને તેથી યે ચઢિયાતો સ્વાદ શેરડીનો કાં લાગે? કારણ કે ગળપણનું સ્વાભાવિક ને શુદ્ધ સ્વરૂપ તો એ શેરડી-માંજ રહ્યું છે. એનાં ઊતરાં પણ આપણને ચૂસવાં ગમે છે. ચૂસ્યાજ કરીએ છતાં તૃપ્તિ થતી નથી. કંઠાળો આવતો નથી. નરી સાકરના ગાંઘડા કરતાં કૂચાવાળી શેરડીનો રસ ! જેમ અધિક પ્રિય લાગે છે, તેમજ શિષ્ટ સાહિત્ય કરતાં લોક સાહિત્ય ઘણી વાર અધિક મધુર લાગે છે: રસ કરતાં ઊતરાંનું પ્રમાણ એમાં વિશેષ હોવા છતાં યે!

એવાજ સ્વાભાવિક વન-માધુર્યનું દર્શન આજે સ્વરતી-અમઢા-વાદી લોક સાહિત્યના ‘ખાચણાં’ની અંદર લાધ્યું. ઘણા ઘણા કૂચાની

સાથે એ મિષ્ટ રસ ઓતગોત ખની રહ્યો છે છતાં યે ગમે છે. કૂચો ચાવી ચાવીને ચૂસવો ગમે છે. ધીરી ધીરી એ મીઠાશ અંતઃકરણમાં ટપકતી જાય છે. વધુ ચાવવાથી વધુ પડે છે.

જેથું નથી, સાંભળ્યું છે: સ્વરત-અમદાવાદની મુખ્યત્વે કરીને બ્રહ્મક્ષત્રિય કોમની નાની નાની કુમારિકાઓ રોજ સંધ્યાએ હીંડોળે હીંચકતી હીંચકતી સામસામી ‘ખાયણાં’ ગાય છે. આંખા વનમાં એક ખીજ કોયલો સ્પર્ધાના તાનમાં ચાવી સામસામા ટહુકા ફેટી હોય એવો એ દેખાવ થતો હશે. જૂનાં ‘ખાયણાં’ ના પ્રવાહમાં તરખોળ અન્યા પછી નવાં ‘ખાયણાં’ સ્વયંભૂ સ્ફુરતાં હશે. સ્વજન સ્નેહ, સંતાપ, કટાક્ષ અને ટિખળી કે દૈ લાગણીઓ ‘ખાયણાં’ વાટે વ્યક્ત થતી હશે. સૌરાષ્ટ્રના મેળાઓમાં ગોવાળીઆ કે અન્ય કુહાગીરો કાનમાં આંગળી નાંખી, હાથમાંની કુમકીયાળી છડી હલાવી, ટાંગ પર ટેકવેલા મસ્તાન ફેહને જુલાવતા જુલાવતા જેમ શીઘ્ર સુંદર દોહા, સૌરાઠા રચતા હતા તેમજ શું જુજરાતની કિશોર કન્યાઓ આજ પણ હીંડોળે જૂલતી, ને દિલ-હીંડોળના કંગોળા ફેટી ‘ખાયણાં’ જેવાં મૃદુ મંજુલ પદો રચતી હશે ! જુજરાતણ તો રચેજ ને ! એમાં વિસ્મય શાનું ?

આપણે કાવ્યનાં જુજવાં જુજવાં સ્વરૂપો નિશાળો ને વિદ્યાલયોમાં શીખીએ છીએ મીઠન અને શેકરૂપીઅરનાં સોનેટોની રચનાઓ વચ્ચેના સૂક્ષ્મ ભેદો સમજીએ છીએ. સંસ્કૃત વૃત્તો અને ફારસી ખેત ગઝલો: ઠાકોરનો પૃથ્વીછંદ ને કાન્તનું અંજનિ-ગીત: ન્હાનાલાલનું અપધાગદ્ય ને ખખરદારનો મુક્તધારા છંદ: કેશવલાલની ‘વનવેલી’ અને એવું કે કે : પરંતુ આપણે ‘ખાયણાં’ની વૃત્ત-રચના હજી તપાસવાનો અવસર નથી લીધો. જુજરાત-સૌરાઠનાં ગ્રામ્ય ગીતોમાં પડેલાં કે કે વૃત્તોની વહન-શક્તિ આપણે નથી વિચારી. ધર આંગણની હીરા-ખાણો હજી અણખીજીજ રહી છે.

ખાયણાં એટલે શું ? ‘ખાયણાં’ એટલે ધાન ખાડતાં ખાડતાં ખાર-ણીયા ઉપર બેસીને ગાવાનાં ત્રણ ત્રણ નાબૂક પંક્તિઓનાં જોડકણાં અથવા અખેજ પંક્તિઓનાં હાથે તો ચાલે. કંઈક વરે રણજણતા બે

સુકોમલ હાથ ખાંડે છે અને ખાડતાં ખાડતાં મુખ જાણે ગાય છે:

ખાંડણીયાં ખાડું ને ખખડે હાથનાં કાંકણ
મોઠા ધરનાં ઢાંકણ
કે.....બહેન સાસરે.

ખાંડણીયાં ખાંડતાં ખખડે હાથની ચૂડી
મહીયરીયેથી મૂડી

વીરાજ મોકલે !

કોઈ મોઠા ને કુલિન ધરના રૂડા કુલ-સંરક્ષક ઢાંકણ સમી વડ-
-કુલ વધુ સાસરે બેઠી બેઠી ખાંડે છે. અથવા તો લખેશરી આપની કોઈ
લાડકવાઈ બેઠી પોતાના પિયરનાં ઘર ખાંડણ-ધખકારે ગળવી રહી છે.

ખાંડું છળું ને ધબોધખ રે વાગે
બરેલાં ઘર ગાળે

લખેશરી આપનાં.

સાંખિલાના ધખકારા સંભારો: કોઈ સરતી બહેનના મંજુ કંઠમાંથી
અથવા તો ભાઈ ઈશ્વરલાલ વીમાવાળાના મ્હોંમાંથી ‘ખાયણાં’ ગવાતાં
સંભારો: ધખકારે ધખકારે ખાયણાંને તાલ રાળે છે. તાલે તાલે સાંખિલાને
જેર ચડે છે. ખાંડનારી એ તાલખદ્દ નાનું ગીત ગાતી ગાતી અંતઃકર-
ણનો બોલો ઉતારે છે. હૃદયની વેદનાઓ રડી કાઢે છે. કબાવેલા વિનોદો
મોકળા મૂકે છે. લોક કાવ્યની આવી વિલક્ષણ રચના સૌરાષ્ટ્રમાં નથી.
કદાચ ગુજરાતના અન્ય વિભાગોમાં યે નથી. માત્ર સ્વરત અમઢાવાઢમાં
જ એનું સૃજન થયું હિસે છે. સ્વરતની વિશિષ્ટતા ખરરી ન હોય. ખાયણાં
હોય. ‘ખાયણાં’ જેવી કૃતિ કલ્પવી તેમજ સર્જવી, એ કદાચ ગુજરાતનેજ
સગ્રી શક્યું છે. સૌરાષ્ટ્રીય કે સિંધી દોહા સૌરાઢાની માફક બે અથવા
બહુ તો ત્રણ નાની એવી પંક્તિઓને અક્કેક સ્વતંત્ર શબ્દ-ચિત્ર અથવા
અક્કેક ભાવના સમાવી શકે તેવી અર્થવાહક બનાવવામાં સુરતના સ્ત્રી
સમાજે નવીનજ કારીગરી દાખવી છે. ભલે એ સ્વરૂપ દ્વારા હજી

વિશાળ સાહિત્ય ખેડાયું ન હોય છતાંયે વૃત્તની શોધ મળવામાંજ મોટી સાર્થકતા છે.

કોહો એટલે જેમ અકેકે ઉર્મિકાવ્ય, તેમજ 'ખાંચણાં' પણ પોતાની ત્રણ ત્રણ પંક્તિમાં અકેકે ઉર્મિકાવ્ય વસાવવાની સરલતા પૂરી પાડે છે. એમાં સંકલનાની જરૂર નથી, સંબદ્ધતા ન હોય તો પણ ચાલે. વેમવંત છબીયંત્ર (કેમેરા) જેવું સગવડ પડતું એ કાવ્ય સાધન છે. જરા ગંભીર વિચાર આવ્યો, કે તૂર્તજ એમાં અલાયો:

આ રે જગતમાં એકજ મોટી ખોડ
સરખે સરખી જોડ
કે મળવી દોભલી !

કોઈ મધુર ઉપમા સૂઝી, કે લાગલીજ ખાંચણના નાનાશા ચિત્રપટ પર ઉતરી:

કાળી તે કાચલ આંખલિયામાં રમતી
આપાણ બેગી જમતી
કે ખુદની નાનડી.

કોઈ માંગલ્ય ફેરતી કલ્પના સ્ફૂરી કે તૂર્ત ખાંચણાં ચંત્રની ચાંપ કબાઈ:

સૂરજ ઉગ્યો ગૌરી ગાયને ખીલે
કીયા બાહને ટીલે
કે સૂરજ અળહળે !

એ કલ્પનાને પુનઃ યોજવી છે: કેવળ અનુપ્રાસજ આણી સકાયો:

સૂરજ ઉગ્યો આશાપૂરીને ઓટલે
....બેનને ચોટલે
કે સૂરજ અળહળે.

અથવા ફક્ત એક સામાજિક કટાક્ષ મૂકવો છે. ઝપાટાભેર મુંબઈના કન્યાલોલૂપ ગમાર બુદ્ધા ધનિકોનું એક સુરેખ ટોળચિત્ર એ કાવ્યમંત્રની અંદર પડી ગયું.

મુંબાઈના શેઠીયા ખાડી ખમોચીયે રખડે
કન્યા માટે ટવળે—

કાણી બહેન આપીશું !

અને પછી તો સસ્તા મૂલનો કેમેરા જેમ વિવેક વિના કાચ કાઢીને વપરાય છે, તેમ ‘ખાયણું’ પણ પોતાનું ગાંભીર્ય, પોતાનો સહ-પથાગ, અને પોતાનો હેતુ ગુમાવીને જે કાંઈ તોર આવ્યો તેમાં વપરાતું થઈ જાય છે:

અરદેશ્વરની પેટીમાં સળ્વા ખસેરો નોડો
અરદેશ્વરનો ઘોડો

નાખુદા વાપરે.

હેકળ અર્થશૂન્ય ! અથવા

ઝાખી કરીને બોધવચન કયું મહોડે
બેઠી સૈયર જોડે

પરીક્ષા આપવા.

એ રીતે ભણતર અને પરીક્ષાનું નયું reporting જ ચાલ્યું:

ખાયણાના બંધારણની અતિ સરલતા એ એક ‘ફણ’ જેવી થઈ પડી: જીલ્લાંડમાં પોપ અને ફાઈડનના કાળમાં heroic metre વાળા કોહરાની ઢશા થઈ હતી તે રીતે; ફારસી કબાલીના જે બુરા હાલ આજે ગુજરાતની શેરીઓમાં બન્યા છે તે રીતે.

આડે દિવસે નહિ, પરંતુ વિવાહ અથવા સીમન્ત સરખા અવસરનું મંગળ ધાન્ય ખાંડતી વેળાનાંજ સ્ફુરેલાં આ ‘ખાયણાં’ હોવાં જોઈએ. પૂર્વે ગવાતાં તો હશે ખાંડતાં ખાંડતાં, પણ આજે એ પ્રથામાં

પરિવર્તન થયું છે. સાંભળ્યું છે કે પરણેતરને સમયે કાયસ્થ મહિલાઓ સામસામી બે પક્ષોમાં વહેંચાઈ જઈ વારાફરતી અકકેક પક લલકારતી જાય છે અને એ કાવ્યમયતાનાં આંદોલનો બરાબર જાણી ગયા પછી તો એ કાવ્યરસભરી સુંદરીઓને શીઘ્ર નવી રચનાઓ પણ આપોઆપ સ્પૃશે છે.

એ રીતે આ ગીતો સરજ્યાં છે લગ્ન-અવસરને આધારે, છતાં લગ્નના ઉલ્લાસ એમાં આછા આછા—નહિ જેવાજ ગવાયા છે. મુખ્યત્વે ગવાયા છે સંતાપના—આંતર તાપના સ્વરો. ખાચણાંને ખુદ ઢાળ જ કંચણતાથી ભરેલો છે. પ્રકૃષ્ટતાની કે વિનોદની ઉર્મિઓનું વહન કરવા જેવું એનું અધારણ નથી. એના પ્રધાન સ્વરો ઉડા વિલાપના છે. અને એ વિલાપ કેટલો મર્મવેધક છે, તે પારખવાની અનુલતા તો સંપાદકે પોતેજ જૂઠા જૂઠા વિષયવાર આ પદોનાં જૂથ વહેંચી નાંખીને કરી આપી છે.

‘દીકરી પરણાવવા વિષે’ નાં પદો’ તપાસીએ:

આપાજી આપા, તમે મીઠું મધ પીજો

દીકરી પરણાવવા જાજો

કે મોટા શહેરમાં.

અથવા તો

સરજ આપા, હું તો તમારી બેટી

કોરાં ધરણાંની પેટી

કે મારે જોષશી.

એવી શહેરી સાસરીયાની ને ધરણાંની ઉત્સુક પુત્રી પોકાર કરે

છ કે

મારા તે આપે તાપી કિનારા જોયા

જોયામાં ન જોયા

જમાઇના ઝુંપડા!

પિતાએ નજીકમાં પરણાવી: પણ તપાસ્યું નહિ કે જમાઇ તો

કુંપડાનો નિવાસી છે. અરે એ તો મૂળાપણી વેચે છે :

મારા તે બાપે વહાણે ચડી વર જોયા
મુરખ વરને મોહ્યા

મૂળાપણી વેચતા.

મૂળાપણી વેચી લાગ્યો કડખનો ભારો
એ દીકરીનો જન્મભારો

કે જાવો દોહાસો.

મૂળા વેચતો મુરખ વર : અને ચોપડા વાંચતો ચવર વર :
વાણિજ્ય ઘેલડા સુરતનગરની દીકરીને ખેડૂત સ્વામી શે ગમે ? નિખાલ
સત્તાનું ચિત્ર ; આડી અવળી કે અટપટી ભૂમિચોગી કશી વાતજ નહિ :
એ તત્વ છે લોક સાહિત્યનું. ન ગમ્યો નજીકનો ખેડૂપતિ, કે ન ગમ્યું
દૂર કેશાવરનું સાસરું :

મારા તે બાપે મામડાં જોયા સંધા

દીકરી લાડકી અંબા

તે મુક્યાં માળવે.

પરદેશી સાસરાને લીધે શી વલે થય ?

મારા તે બાપે પરદેશ દીકરી દીધી

ફરી ખખર ન લીધી

મુઠ કે જીવતી.

બાપાજી દીકરી પરદેશમાં ના દેશે

મુવા પછી ના રોશે

કે મોભેણુ દીકરી.

તે બાપે કન્યાવિક્રમ કર્યો !

મારા તે બાપે ત્રાબુડીમાં તોળા

ભર્યા કુંડુંબમાં બોળા

કે દાદા દીકરી.

અને કેવી વસમી ઋતુમાં સાસરે વળાવી !

બાપાજી બાપા, મેં શું કરિયાં ખામ !
બર્યે તે બાદરવે

વળાવી સાસરે.

પિતાને શિખામણ કેતી કેતી પુત્રી પરચૂદે ચાલી જાય છે :

બાપાજી આંબો થડ જોઈને રોપાવજો
ધર જોઈને પરણાવજો
કે દાદા દીકરી !

ઈશ્વર કને એ માંગે છે—

મારા તે બાપને એકજ દીકરી હોજો
સારા વરને જોજો
કે ચિંતા ઉઘરે.

વિવાહિત જીવન એટલું બધું તેા અજખામણું થઈ પડ્યું હશે
કે આ સંગ્રહને પગલે પગલે લગ્ન સામેનો ભેદક વિરોધ બ્યક્ત થતો
આવે છે : અને એ વરાળો ઠાલવવા માટે થાંજેલી ભાષા આ “ખાચણી”
ના સ્વરો સાથે લૂણ—પાણી સમી એકરસ બની જાય છે :

આકાશે આર્પ્યાં ને ધરતી માથે ઝીલ્યાં
માઝે ને બાપે ઉછેર્યાં
કે પરને સોંપવા.

આકાશ પૃથ્વીની વિરાટ—ઝેલડીએ ઉત્પન્ન કરેલી દીકરી પરને
હાથ સોંપાવાને માટેજ ઉછરી !

મારી તે માઝે જાત કરીને જાળવી
રત્ન કરીને રાખી

કે પરને સોંપવા.

ઢીકરી સાસરે સીધાવે છે, ત્યાં માર્ગે માતા પિતાની પ્રતિકૃતિ જેવાં

સાસરે જતાં સામે મળ્યા એ તાડ

માત પિતાનાં લાડ

મને કેમ વિસરે !

એવાં તાડની જોડલી પરથી એને માવતર સાંભળાં. પણ એ ચિત્ર
જેમ સુસંગત થયું, તેમ ખીજ ખાજી

સાસરે જતાં સામી મળી ખજૂરી

સાસરાની મજૂરી

કે કરવી દોલલી.

એમાં કેવળ 'ખજૂરી'ના અનુપ્રાસ સિવાય કશી સંગતતા નથી.
એવુંજ બેઠુંઠાપણું—

સાસરે જતાં સામી મળી એ ખતી

સાસરીયાની ધંટી

તે ખેંચવી દોલલી

આ પદમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. આવા અર્થહીન અનુપ્રાસ, ચોડાંક
જોડકણાં વટી જઈએ છે કે વર્તજ કોઈ અર્થવાહી કદપનાવાળા પદ-
મૌખિકનો ચમકારો કેખાય છે:

જો પેલી—જો પેલી ક્યા મામની ટેકરી

પાણી ભરે કૂવે એકલી

કે કહ બહેન સાસરે !

ફર ફરના સ્વસ્તર—મામની કોઈ ટેકરી પાસે એકલે હાથે પાણી
ભરતી કુખીયારી બહેનનું આ ધ્વનિ—ચિત્ર લગારે વધુ રંગપૂરણી નથી
માંગતું. વર્તજ એ બહેનના ઉર—તરંગો આપણા અંતર સાથે
અથડાય છે:

સાંજ પડે ને આશમે રવિનું તેજ
માડી કેરું હેત

કે મુજને સાંભરે.

સંધ્યાના અસ્તાયમાન રવિ તેજ સાથે માડીના હેતની ક્ષેત્રી
સુસંગતિ !

ધડેા કુટે ને રઝળે જેવી ઠીકરી

મા વિષ્ણુ રઝળે ઠીકરી

કે આ સંસારમાં.

ગોળા વિનાનો મોળો તે કંસાર

મા વિષ્ણુ સુનો સંસાર

કે સહુને ભાગશે.

વિભેગલુ ઠીકરીને માતા શા માટે નથી તેડતી ? ઠીકરીને સાડી
લેવી પડે તે બચથી—એવી કલ્પના કરીને પુત્રી કહેવરાવે છે કે

માડી રે માડી ન જોઈએ મને સાડી

જનમની જોશિયાળી

કે તારા દૂધની.

આ અને અન્ય સંકલિત ખાચણાં જાણે માતૃ-પ્રેમ પરનું એક
સજંગ ઉર્મિકાવ્ય તૈયાર કરે છે. એવાંજ નોંખનોખાં જે પહેા બાઈને
સંજોધીને રચાયલાં છે, તેને પણ સંકલનામાં ગોઠવતાં બાઈ-બહેનનાં
હેતનું સુરેખ શબ્દ—ચિત્ર બની જાય છે: જેવાં કે

x x બહેન પરણે ને મોર ચિત્તરના માંડવા

અખંડ ઉજાગરા

કે એના બાઈના.

વાડા પછવાડી શિવજીનું કહેરું

પૂજા કરવાને તેડું

કે મારા બાઈને.

આજ મેં રાંધ્યાં ખીરચૂરરે થોડાં
વીરાજનાં થોડાં

પરસાળે હણહણે.

આઘેથી દેખું દૂર દૂરને ડગલે
પરમેશ્વરને પગલે

કે વીરાને ઝાળખ્યા.

આવતા દેખું લીલી ને બાકડીયે
કસુંબી પાલડીયે

વીરાજને ઝાળખ્યા.

આવતા દેખું પુરી જનને ડગલે
વીર માડીને પગલે રે

બાધને ઝાળખ્યા.

આવતા દેખું દૂર દિલ્હીને છેડે
ખેડેન કરીને ભેડે

માડી જમા હોય તે.

આજ સખી મારી આંખડલીનો હીરો
આવે માડી જાયો વીરો

તો માંડું ઝાઢી.

મારા તે બાધનો રેવંતો છે થોડો
જહિર અંબોડો

કે મારી ખેડેનનો.

એવાં એવાં સરલ સ્નિગ્ધ સ્વજન-ચિત્રો નારી-હૃદયમાંથીજ
નીતરેલાં હોધને હૃદયને અત્યંત ભીંજાવે છે. કુટુંબ-સ્નેહના દૃષ્ટા દૃષ્ટા
રોપ જાણે આવા ઉર્મિ-સિંચન થકી દ્રઢ બની હૃદયતા રહે છે.

શાળાઓના ભાગ્યવિધાતાઓને એટલી વિનતિ કરવાનું મન થઈ જાય છે, કે કન્યાઓનાં—બહુકે ઊઠરા ઊઠરી તમામનાં—પાઠ્ય પુસ્તકોમાં કુટુંબ—સ્નેહનાં આવાં તલરપર્શી છતાં સરલ, અને સરલ છતાં પણ કાવ્યત્વમય પદો ચૂંટીને કાં ન કાઞ્જલ કરો ? આ ન્હાના વીર હપરની બહાલય કાઞ્જવતાં—

દેવને વહાલાં ધીનાં દીવાનાં કોડીયાં
મુજને વહાલાં ઘોડીયાં
કે અચુભાઈનાં.

લીલૂડો પોપટ કચેરીમાં ઉડતો
બાપાજી જોડે જમતો
અચુભાઈ સાંજરે.

માડીના મેવા ને બાપની મીઠાઈ
વીરાની સગાઈ
તે ટાળી નવ ટળે.

આવાં કોમલ સ્નિગ્ધ પદો આપણને બીજે ક્યાં મળશે ? એવાંજ પદો બાલીની મધુર છબી આંકે છે. ગૃહ--શાણગાર કરતી

કંઈ વહુ લીપે ને કંઈ વહુ તે ચાપે ?
કંઈ વહુ તે પાડે
સિંહુરિયા ઝોકળી !

એવી પુત્ર—વધુનાં મંગલ રેખાંકનો જુઓ.

લીલી વહુ રાણી ને હાથમાં ચલાસી
અંબિકા ભવાનીને
પૂજવા નીકળ્યાં.

બારીયે બેસી કંકુડા અજવાળું
ધેણુ કરી શણગારું
કે ચંદન વહુને.

આવેની માલણ આપીજ કટકો રોટલો
 પુલે ભરજો ચોટલો,
 કે કુંદન વહુનો.

આવાં ચિત્રોમાં લાક્ષણિકતા રહી છે. ઘણા અલ્પ ચત્ત થઈ એ રેખાઓ દોરાઈ છે. શબ્દની જટિલતા અથવા રેખાઓની બહુલતા એમાં નથી, કેમકે એ દોરનારાઓ શું રેખામાં કે શું કાવ્યત્વમાં 'ધ્વનિ' ને જ ગંભીરત સમજી શબ્દ—બાહ્ય ત્વજતાં હતાં.

આ પ્રમાણે સંપાદક સંધરેલાં એક સો ને દસ ખાંચણાં આપ-
 લેને સંસાર—ચિત્રોની પરંપરા બતાવે છે. એ ઉપરાંત બાણી વિષેનાં
 પ્રહસનો, શોક્યોનાં ઈર્ષ્યા-ચિત્રો, ઇત્યાદિ વિષય પર પણ ખાંચણાં-
 કવિઓએ ઠીક ઠીક હાથ અજમાવેલ છે. પરંતુ

નાની વહુ ને મોટી વહુ દેરાણી જોડાણી
 મુંબાઈની શોકાણી
 કે અદ્દર ચાલતી.

એવાં, અથવા તો

રંટીયો ભાંગીને ચાલી હું તો મોસાળ
 મામીયે કંતાબ્યાં
 કે મામાનાં ઘોતીયાં.

એવા કટાક્ષોના અપવાદ સિવાય રંગપૂરણી અથવા રેખાલેખન
 બરાબર નથી લાગતાં. બહુધા વેવાઈ વેવાણનાં પદો તો

મારે તે બારણે એકા જૂઠાનું કુંડું
 ભંગીયા કરતાં છુંડું
 નાના ભાઈનું સાસરું.

એ રીતે હિન્દચિ પ્રગટ કરતાં હોય છે. બીજાં કટલાંક

ખાળ કુંડીમાં કુંદનલાલ અંગોળે
 બાબરીયો ખંગોળે
 કે મણુ કીડા ખરે.

એ હજે ફટાણાની કોટિમાં ઉતરી પડે છે. કેટલાંક વળી

મીઠાવાળા તેં મીઠું મોઢું ફાધું

રૈયતને હુઝ દીધું

અંગ્રેજના રાજમાં.

ટોપીવાળા તારી અકકલની ખમિહારી

પહાડમાં કોચી ગાડી

કે તારા રાજ્યમાં.

અથવા તો રમુજભર્યા

ઝો પેલો-ઝો પેલો દામોદરીયો ફૂવો

અરીજી ખાધને મુવો

અકાનો ચૂનીયો.

આવાં પ્રાસંગિક પદો આવે છે. સમકાલિન ઘટનાઓને હુંકા હુંકા પદોમાં સંધરી લેવા પૂરતી ઉપયોગીતા નિઃશંક એ સિદ્ધ કરે છે. પરંતુ આ ખાચણી—સંગ્રહનો પ્રધાન સ્તર તો વિવાહિત જીવનના હુઝો પ્રત્યેના કટાક્ષયુક્ત વેદનાયુક્ત આકંઠનોજ છે. એ આકંઠને ‘ખાચણી’ કોઈ વિલક્ષણ રીતે દર્શાવદ્રી મીઠારાથી વ્યક્ત કરી શકે છે. ઘણાંએક તો જી—હુઝના અકકેક આંસુ સમાન છે. બંધારણે કરી સરલ સીધાં, ધ્વનિ કાવ્યની રચનાને અનુકૂલ, ઢાળ પરત્વે કોમલ, સ્મરણશક્તિને હળવાં ફુલ સમાં, એવાં વિશિષ્ટ લક્ષણે કરી વિશ્લષિત છે. એને પ્રાચીનતા વા અર્વાચીનતાનાં બંધન નથી. એનો કોઈ પણ સમયે સારો વા નરસો ઉપયોગ સામાન્ય કવિત્વ ધરાવતાં લોકો પણ કરી શકે છે. એટલી એની પ્રવાહિતાજ એનું જોખમ છે. કુસંસ્કારને પણ એ ફોટો ચંત્રની માફક ઝડપી ચિરસ્થાયી ને ચેપી બનાવી શકે તેવાં છે. પરંતુ તેથી તો હલદું આવશ્યક બને છે કે અમદાવાદ સુરતની સંસ્કાર સુંદર અને ભાવભીની રમણીઓ ‘ખાચણી’ની ફુલ ક્યારી-ઝોમાં નવા યુગના ફુલ રોપ વાવી પોતાનાં સંસ્કારનીર સીંચ્યા કરશે.

ન જીવીયે કે સુરતની વિશિષ્ટતા બરસી નથી. ખાચણાં છે.

લોક સાહિત્યનું સંગ્રહકાર્ય કરી રહેલા થોડાએક ગુજરાતી ભાઇ-
ઓમાં ભાઈશ્રી વીમાવાળાએ ‘ખાચણાં’ સંગ્રહીને મોટું બળ મૂક્યું છે
એમ માનું છું. પોતાના પગ નીચે ચંપાઈ રહેલ અને સુગાળવા શિષ્ય
સમાજે તિરસ્કારી કાઢેલ આવા સાહિત્યને વીણી કાઢી, ઘોઈ સાફ કરી
સંગ્રહકે પુસ્તકાકારે મૂક્યું તે મારે મન તો મગરૂખીનો વિષય છે. કલિ-
તોષ્ઠારનો આજે યુગ બેઠો છે: શું સમાજમાં, કે શું સાહિત્યમાં.
એવા યુગમાં સ્થાનિક પ્રયાસો કરનારને માટે પણ કેટલું મેઢાન ખુલ્લું
થાય છે તે ભાઈ વીમાવાળાએ દેખાડ્યું છે. અમદાવાદ અને સુરત
નગરીઓ તો રસે કરી અલબેલી, સંસ્કારે કરી સુવાસિની અને ઈતિ-
હાસની લાડીલી છે. એનાં ખંડિયેશમાં હજીયે શું શું નહિ પડેલું
હોય ?

ન વિસરીયે કે આ તો સંગ્રહ છે: એમાં સારી ને નરસી સઘળી
સામગ્રી એકઠી થવી ધટે. સંગ્રહકને પોતાનો વિવેક વાપરવાની છૂટ
થોડીજ હોય છે. સંગ્રહમાંથી વીણણી કરવાનું વિવેકકાર્ય શિક્ષકને,
સાહિત્યકને અથવા સુધારકને હાય નય છે. જેને શિષ્યતાના ધમંડથી
મુક્ત એવી ઉઠાર રસદષ્ટિ હશે, તેને આમાંથી ધણું અપજેગું સાંપડી
રહેશે.

ભાવનગર

૧૯૮૪: આવણી પૂર્ણિમા

}

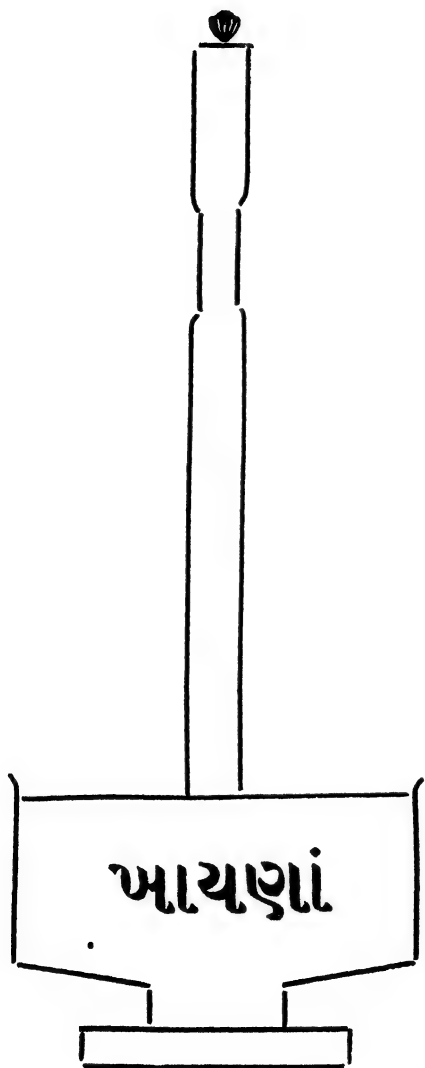
ઝવેરચંદ મેઘાણી

અનુક્રમણિકા

---

૧ શિવ-પાર્વતી કંકાસ	૩
૨ ભાઈ જહેનના વિવાહ	૫
૩ સાસરે જતી જહેનને	૬
૪ કપડું સાસરું	૮
૫ બીરાનાં ઓવારણાં	૧૩
૬ ભાઈ ભાભીની મળક	૨૨
૭ માડીનું હેત	૨૫
૮ દીકરી પરણાવવા વિષે	૨૭
૯ વહુવારને	૩૧
૧૦ વરને	૩૩
૧૧ જહેનને	૩૪
૧૨ પરચુરણ	૩૮

---

૧ શિવ-પાર્વતી કંકાસ.

માળા વટી ને માળીડા રંડાયા

ઇન્ધરે જંગ માંડ્યા

પારવતી પિયર ગયાં.

૧

લેલાં પારવતી, મહીયરીએ ના જઇએ,

ધર માંડીને રહીએ

કે આપણા દેશમાં.

૨

મહાદેવી પાર્વતીના પિતા કક્ષ રાજાએ યજ્ઞ માંડ્યો, ત્યારે તેમણે અનેક દેશદેશાવરના રાજાઓને તેમાં આવવા આમંત્રણ મોકલ્યાં. પરંતુ પોતાના જમાઈ મહાદેવ સંકરને આમંત્રણ ન આપ્યું. પોતાના પિતાને ત્યાં યજ્ઞોત્સવ ઉજવાય તેમાં પોતાનેજ આમંત્રણ નહિ તે જોઈ પાર્વતીએ માફ લાગ્યું. પરંતુ બાપને ત્યાં હીકરી વગર આમંત્રણે જઈ સકે એમ કહી પોતે પિયર જવાને તૈયાર થયાં. એ વેળા મહાદેવ પાર્વતી વચ્ચે ચડબાડાટ થયો. તેમની વચ્ચે બારે વૈમનસ્થ થયું. અંતે પતિને અવગણીને પાર્વતી બાપને ત્યાં ગયાં. પણ તે કાંઈ યજ્ઞોત્સવમાં બાગ લેવાને નહિ, પણ યજ્ઞની વેદીમાં પડીને તેમણે આકૃતિ આપી. એ પુરાણકથા સર્વને સુવિદિત છે. એ પ્રસંગને વર્ણવતાં કેટલાંક ખામણાં સરખાતમાંજ ગવાય છે. પ્રસંગ

દેશદેશૈયા ને ઠાકોર મારા ભાઈ

ઇન્ધર સરખા જમાઈ

ન બાપને બારણે.

૩

જેનાં એને લગતાં બીજાં ખાચણાં પણ હોવાં જોઈએ એમ લાગે છે. હાલ તો માત્ર ત્રણજ હાથ લાગ્યાં છે.

માળા તૂટીને—એ પંક્તિનો અર્થ સમજવો કઠણ છે. શિવ પાર્વતી વચ્ચે કણ્થો થતાં પતિએ પત્નીને એક બે લાપટા ખેંચી કાઢી હોય, તેની લાપટમાં દેવીની ડોકમાંની કુલમાળા તૂટી હોય—એ કલ્પના દેવદેવી-એને માટે તથા પડતી ને અચ્ચિકર લાગે છે; તોયે જે જમાનામાં પુરૂષો પ્રસંગોપાત સ્ત્રીઓને ‘ચાકમું’ રત્ન પણ ખતાવતા તે જમાનાના સ્ત્રી હૃદય-માંથી હૃદયભેદી કવિતામાં એવી કલ્પના આપોઆપ આવી જાય એ અસંભવિત નથી. છતાં જેમ એ ખાચણાં ત્રિપુટીની પાછળ, તેમ તેની આગળ પણ દેટલીક કડીઓ લોકમુખે રચાયલી અને વિરસાઈ મચેલી હોવાનો સંભવ છે. એ પંક્તિના સંશોધન માટે પ્રયાસ ચાલુ છે. પ્રાચીન થયે બીજા લાગમાં પ્રમટ કરીશ—ઈ.

‘માળા તૂટી’ ને બદલે દોષક ‘માળ તૂટ્યા’ બોલે છે.

ધેણાં પારવતી—વ. કહીને લોકહૃદય દેવીને બોધ આપે છે. ‘ધર માંડીને રહીએ’ એ પંક્તિમાં તો બણે પાર્વતીને ચોતાની પટોરાણુ કે બહેનપણી જન્મની લીધી લાગે છે.

દેશદેશૈયા—પાર્વતીજ જવાબ આપે છે કે મારા બાપને ત્યાં ભલભલા દેશના મોટા મોટા લોકો આવ્યા છે. મારા ભાઈઓ ઠાકોર—રાત્ન જેવા છે. મારા બાપના જમાઈ દેવ જેવા છે. તેનેજ આમંત્રણ નહિ તે કેમ સહન થાય? દેટલાક ‘ન બાપને બારણે’ ને બદલે ‘મારા બાપને’ ગાય છે. પણ પહેલામાં વધુ અર્થ સમાય છે. ‘અરૂં ખોટું’ છું તે ખાચકી પંક્તિઓ મળેજ સમજાય. જેમને આવડતી હોય તે લખી જણાવશે તો ઉપકૃત થઈશ—ઈ.

૨ ભાઈ બહેનના વિવાહ

આવોની સૈયર, સામા સામી મળીએ
એક બીજાને કહીએ
કે વાત વિવેકની. ૧

આવોની સૈયર, ઝીણા મોતી પોઇએ
વાંકડીઆ વર જોઇએ
કે ચંદન * બહેનને. ૨

આવોને પંડયા, બેસો સમી બીંતે
કન્યા માંગો રીતે
ચંદન બહેન આપશું. ૩

આવોને પંડયા બેસો સામી સાદડી
કન્યા માંગો નાધડી
તો X X બહેન આપીએ. ૪

આવોને પંડયા બેસો સામી ખુરશી
વર માંગો તો મુશ્કી
૦કતુભાઈ આપીએ. ૫

---

* ચંદનની જગ્યાએ કોઈ પણ નાની બહેન કે નણંદનું નામ લેવાય છે.

૦કતુની જગ્યાએ કોઈ પણ કુંવારા નાના ભાઈ અથવા ઝિંચરનું નામ લેવાય છે.

૩ સાસરે જતી ખુનને

સાસરે જાય મારી x x ખુનરે આળાં
ધુધરીયાળાં છલ્લાં

કે માડી મોકલે. ૧

સાસરે જાય મારી એક ને રે ખીલ
કાકાની ભત્રીજી

કે ચાલ્યાં સાસરે. ૨

મારા x x x ખુન સાસરે જાવા નીસર્યાં
ચોઢણી ચણીઆ વિસર્યાં

કે ચંદન ચોકમાં. ૩

સાસરે જાતાં સામા મળ્યા જે તાડ
માત પિતાનાં લાડ

તે કેમે વિસરે! ૪

સાસરે જાતાં સામી મળી એક ઘોડી
રામસીતાજીની જોડી

કે ચાલી સાસરે. ૫

સાસરે સમેતી ને પિયરમાં પનોતી

મોસાળે મ્હાલંતી

ચાલી જહેની સાસરે. ૬

માએ મ્હલાવ્યાં ને બાપે લડાવ્યાં લાડ

લોભઈ મળીઆં સાંડ

તબાવ્યા ઉમરા. ૭

સરજ ઉગ્યો પછવાડેની બીંતે

આપણા ઘરની રીતે

કે જહેની ચાલજો. ૮

આકાશે અધ્યાં ને ધરતી માએ ઝીલ્યાં,

માએ ને બાપે ઉછીયાં

કે પરને સોંપવા. ૯

મારી તે માએ જલ્ન કરી ભળવી

રત્ન કરીને રાખી

કે પરને સોંપવા. ૧૦

ખાંડણીઆ પછવાડે પડી છેરે તુવેર

મોટા ઘરની કુંવેર

ચાલી જહેની સાસરે. ૧૧

ખાંડણીઆ પછવાડે પડી છે રે વાડકી

માત પિતાની લાડકી

ચાલી જહેન સાસરે. ૧૨

આવોની માલણ આપીશ તમને પુરી

પુલે ભરજો ચૂડી

કે ચંદન ખડેનની.

૧૩

X X ખડેન પરણે ને મોર ચિત્તરના માંડવા

આખંડ ઉભાગરા

કે એના ભાઈના.

૧૪

૪ કપડું સાસરું

સાસરે જાતાં સામી મળી ખબુરી

સાસરાની મબુરી

કે કરવી દોઢલી.

૧

શેર હળું ને શેરીએ જઈ આવું

માડીને કહેવરાવું

કે આણું મોકલે.

૨

પાન ખાધાં ને હોઠ નહિ રંગાયા,
જશ નહિ લેવાયા

કે કપરે સાસરે. ૩

આજે સખી મારી આંખલડી નથી ઠરતી
માની જણી નથી મળતી

કે બેસું ગોઠડી. ૪

મારી આંતરડી તે નહિ થાયે ટહાડી
નથી જનેતા માડી

કે કરીએ વાતડી. ૫

આજ સખી મારે જીવલડો નથી ઠરતો
સગો વીરો નથી મળતો

કે આણું મોકલે. ૬

બાપાજી બાપા, નથી કરતી હું દાવા
હોળીના દીવાળીના દહાડા

કે મારે વહી ગયા. ૭

મારા તે બાપે પરદેશ દીકરી દીધી
ફરી ખબર ના લીધી

મુઠ કે જીવતી ? ૮

ઘઉં દળું ને ઘંટીનો ગગડાટે
સાસુજનો ફફડાટે

કે લાગે દોઢલો. ૯

સાંજ પડે મારે વાળુની રે વેળા
જેઠ જેઠાણીની સેવા
કે કરવી દોહાલી. ૧૦

સાંકડી શેરીમાં સાપોળીયાં ચંપાયાં
સાસરિયા વંકાયા
કે ચંદન ખેનનાં. ૧૧

આજ સખી મારી આંખલડીમાં ઝેણુ
આવે માની જણી ખેન
તો કરીએ વાતડી. ૧૨

માડી રે માડી, મોકલની તું આણી
હોળી દીવાળીનાં ટાંણાં
કે મારે વહી ગયા. ૧૩

સાસરે જાઉં તો સાસુડી સંતાપે
નણુંદી કંતાવે
કે રતન રેંટીઓ. ૧૪

શેર કાંતું ને પાશેર પાડું તોડા
સાસુ નણુદીના તરફેડા
કે વેઠવા દોહાલા. ૧૫

ઓ પેલી, ઓ પેલી ક્યા ગામની ટેકરી ?
પાણી ભરે કુવે એકલી
કે કઈ ખેન સાસરે ? ૧૬

મહીયરમાં હોય મહેલ ઝરખા બળી
આપણી રૂપાળી
સાસરિયે ઝુંપડી. ૧૭

સાસરે સાલ ને પિયર મગની દાળ
સાસુ નણુંદની ગાળ
મને કેમ વિસરે ? ૧૮

સાસરે બતાં સામી મળી યે બત્તી
સાસરીયાની ઘંટી
તે ખેંચવી દોહાલી. ૧૯

તળાવની પાળે માને દીકરી મળીયાં
ડુસકે ડુસકે રડીયાં
સરોવર ભરઈ ગયાં. ૨૦

તળાવની પાળે સાસુને વહુ મળીયાં
ખડખડીને લડીયાં
કે ડુંગર ડોલીયા. ૨૧

સાંજ પડે ને આથમે રવિનું તેજ
માડી કેરું હેત
કે સુજને સાંભરે. ૨૨

સાસરે સાલ ને પીયર મઠની દાળ
વસ્તારીનું મ્હોં બાળ
કે સાસરે નહિ ગમે. ૨૩

મારા તે બાપને સોનાનું છે દાતણ
રૂપાનો છે ક્યો.

લખેશરી ઘર પૂછો

તો મારા બાપના. ૨૪

મારા સસરાને આવળનું છે દાતણ
આવળનો છે ક્યો

ભાંડારીનું ઘર પૂછો

તો માફ સાસરું. ૨૫

બાઈ રે પડોશણ તું રે નવરી સારી
તું વડે વિસારી

જનેતા માતને. ૨૬

સાસરે સેવા ને મહીયર મીઠા મેવા
સાસુ નણુંદના મહેણાં

મને કેમ વિસરે? ૨૭

સાસરે સેવા ને પીયર મીઠા મેવા
વસ્તારીમાં રહેવાં

પિતાજી દોહાલાં. ૨૮

સાસરે સેવા ને પીયર મીઠા મેવા
બાપાજીને ઘેર વે'વા

કે દીકરી મ્હાલશે. ૨૯

સાસરે સાસુ ને પીયર મારી માતા

દહાડલીઆ કેમ જાતા

તે હું નહિ જાણતી. ૩૦

૫ વીરાનાં ઓવારણું

વીરાની બોડીને ખાવો છે કંસાર

માંડયો છે સંસાર

કે ચંદન ચોકમાં. ૧

ચંદન ચોકમાં પાનના પથારા

શમજના ઉતારા

વીરાને આંગણે. ૨

સાડી ખેડે' ને પગે તો ઘસલાતી

ખેડેની તો કહેવાતી

કે 'હીરા' ભાઈની. ૩

તાંબાનું તરલાણું ને માંચ જડાવું હીરા
સંધ્યા કરશે વીરા

કે X X ખડેનના. ૪

મારા તે બાપે હવેલી બંધાવી
વીરાએ ચિતરાવી

કે લાભીને મ્હાલવા. ૫

લાખનો મોગરો અડધે લાખે વેચાવું
હિસાબ કરવા તેડાવું

કે મારા વીરને. ૬

ડાબો તે ડુંગર ને જમણી આવે શેરી
વીરાની હવેલી

—ને લવંગી ખારણાં. ૭

મારા X X X લાઈ સુરત શહેરના મહેતા
સિંધુર ભરિયા સેંથા

X X X લાભીના. ૮

આજ મેં રાંધ્યાં ખીરચુરે થોડાં
વીરાજના થોડાં

પરસાળે હણહણે. ૯

આવતા દેખું લીલી ને લાકડીએ
કચુંબી પાઘડીએ

વીરાજને ઓળખ્યા. ૧૦

આવતા દેખું પુરી જનને ડગલે
વીર માડીને પગલે રે

ભાઈને ઓળખ્યા. ૧૧

અંબાજી ચકલે કેડ સમાણા કાઢવ

X X X ભાઈ જાઢવ

કે આણાં મોકલે. ૧૨

પાછલી રાતે શેકું ધાણી ને દાળીઆ

X X X ભાઈ નિશાળીઆને

ગજવે ધાલવા. ૧૩

હાથમાં પાટી ને લટકતા રે આવે

નિશાળીઆ કહી બોલાવે

કે X X X ભાઈને. ૧૪

ચાર ખૂણે ચાર મેલું દુધના વાડકા

પીઓ X X ભાઈ લાડકા

કે બહેની વિનવે. ૧૫

મારા તે ભાઈને તેલની રે કુંડી

રત્નજડિત ચૂડી

રે અંદન બહેનની. ૧૬

મારે તે બારણે સોના રૂપાનો દાઢર

X X X ભાઈ ઠાકોર *

ચઢે ને ઉતરે. ૧૭

---

* સોના રૂપાને બદલે 'લાકડકુંડનો દાઢર' એમ ગોઠવી જમાઈનું નામ લઈ તેને ચાઢર ચપ્પ લગાડે છે. એમ કહીને નાની વિવાહિત બહેનને ચીઢવે છે.

કચકડાની દાબડી ને માંચ મોતીની શેરો
શંકરભાઈની જહેનો—

ને જીલતી દામણી. ૧૮

સોનાની દાબડી ને માંચ જડેલા હીરા
મોહન ભાઈ વીરા

કે મોતી ખરીદશે. ૧૯

રેવાજીમાં સોનાનો દોરો તરતો
કાંઠે ઘોડો ચરતો

કે મારા વીરાનો.* ૨૦

વીરાની ઘોડી ખાય મોતીના દાણા
નીત્યે કરતી આણાં

કે ચંદન જહેનનાં. ૨૧

વાડા પછવાડી શિવજીનું છે દહેરું
પૂજા કરવાને તેડું

કે મારા ભાઈને. ૨૨

દેવને વહાલા ધીના દીવાના કોડીઆં
મુજને વહાલાં ઘોડીઆં

કે બચુભાઈના. ૨૩

ચોળી સીવીને મૂકજે દરજી બખીઆ
મોહનલાલ ભાઈ સુખીઆ—

ની જહેનની કાંચળી. ૨૪

---

* આજ ખાણામાં 'દાયા' ને દોરી તરતી, ગાયો ને ભેંસો અતી
ફલાણા જમાઈની' એવું ગાય છે.

આઘેથી દેખું દર દરને ડગલે
પરમેશ્વરને પગલે

વીરાને ઓળખ્યો. ૨૫

મારા તે ઘરમાં સોનાની તપેલી
મોટા ભાઈની હવેલી

કે ભાભીજી મોહી પડ્યાં. ૨૬

કચકડાની દાખડી ને માંચ મોતીનો દાણો
વકીલ સરખો મામે

કે કયા* ભાઈનો? ૨૭

કસબી પિતામ્બર નર્મદાજીમાં ધોયા
પાતળી કમ્મરે સોદ્યા

કે મારા ભાઈને. ૨૮

મારા તે બાપને છજ ઉપર છાજ
લખેશરી બાપનાં રાજ

બીજાજી ભોગવે. ૨૯

ઉઠો પોપટજી ચાંચ ભરાયાં પાણી
કયા ભાઈની રાણી

કે દાતણ ડોલતી? ૩૦

---

* એમ કહીને પેલના બાળક પુત્રનું નામ લે છે.

હોળી દિવાળીને દહાડા રહ્યા છે થોડા

* વીરાએ જોડ્યા થોડા

કે જહેનીને તેડવા. ૩૧

ખાંડણીયા ખાંડતાં ખખડે હાથની ચૂડી

મહીયરીએથી મૂડી

વીરાજી મોકલે. ૩૨

મારા તે ઘરમાં દુધ સાકરનો રેલો

ચંદુભાઈ અલબેલો

કે દુધે ન્હાઈ ગયો. ૩૩

વાડીનાં વેગણુ ના રે તોડશે કોઈ

પાંચમના જનોઈ

કે મારા ભાઈના. ૩૪

* જોજ ખાચણામાં

(૧) દહાડા રહ્યા છે દશ

વીરાએ જોડ્યા રથ

(૨) દહાડા રહ્યા છે બાર

વીરાએ ક્યો વિચાર

(૩) દહાડા રહ્યા છે વીસ

વીરાએ મોકલી રીત

કે જહેનને સાસરે.

જોમ કાંઈ કાંઈ જોડી જોડીને ગવાય છે.

ઢાકાનાં ઘોતીયાં સુંદર ને સોહામણાં
ક્યા ભાઈ કોડામણા

પહેરીને નીસરે ? ૩૫

મારે તે બારણે પાણીની પખાલ
રૂપિયાની વખાર

કે મારા ભાઈની. ૩૬

લીલુડો પોપટ કચેરીમાં ઉડતો
બાપાજી સાથે જમતો

x x ભાઈ સાંજરે. ૩૭

આજે તો રાંધું કેળાંની કાતળીઓ
ચંદુભાઈ પાતળીઓ

કે જમવા નોંતરું. ૩૮

આજે તો રાંધું તાંદળજાની ભાજી
ભાઈ ભાભી હોય રાજી

એ લાખણો ઓરીયો. ૩૯

મારા તે વનુભાઈ દરજીડા તેડાવે
સાડી ચોળી વેતરાવે

જહેનીને આપવા. ૪૦

તળાવની પાળે ઇંદુ બાવાનું દહેરું
દર્શન કરવાનું તેડું

કે મારા ભાઈનું. ૪૧

મારો તે વીરો અમદાવાદી મહેતો
ભરી કચેરીમાં બેઠો

ખખડાવે રૂપિયા. ૪૨

વાડીનાં વેગણ વેરીને વધારું
રાંધીને જમાડું

કે લાઈ ભોળાઈને. ૪૩

ઉંચીરે મેડી ને ઝગઝગતા છે જામા
હેસાઈ સરખા મામા

કે * ખચુલાઈના. ૪૪

મારા તે ઘરમાં સામાસામી ખીંટી
રત્ન જડેલી વીંટી

વનુલાઈના હાથમાં. ૪૫

મારો તે વીરો મુ'બાઈ શહેરનો સુબો
માણેકચોકમાં ઉભો

કે અમ્મર બૂલવે. ૪૬

વીરાળ વીરાળ, અમ્મર લેળે બે ચાર
ખહેનડીનો આધાર

કે લુખખું સાસરું. ૪૭

આજ સખી મારી આંખલડીનો હીરો
આવે માડીબયો વીરો

તો માંડું ગોઠડી. ૪૮

ખાંડણીયાં પછવાડે પડયું છે રે કેળું
નિશાળીઆનું તેડું

ફલાણા ભાઈને. ૪૯

આવતા દેખું ફર દિલ્હીને છે
ખેન કરીને ભેટે

માડી બયા હોય તે. ૫૦

માડીના મેવા ને બાપની મીઠાઈ
વીરાની સગાઈ

તે ટાળી નવ ટળે. ૫૧

વીરાળ, વીરાળ, વરણાગી કરીએ થોડી
બારણે બાંધી થોડી

કે લીલા જવ ચરે. ૫૨

વીરાની થોડીને ખાંડનાં છે ખાવાં
મોટે ઘર તેડવા બવાં

વીરાની ખેનને. ૫૩

૬ ભાઈ ભાભીની મજાક

ભાઈ જમે ને ભાભી તો ડોકાવે
રખેને નણદી આવે

કે મારે ખારણે. ૧

નહિ આવું નહિ આવું ભાભી, તમારે ખારણે
કેાણ બુલવશે પારણે

કે કીકા * ભાઈને! ૨

સડકવાળા તારી સડક લાંબી ટુંકી
ભાભીને ચોરે લૂંટી

કે ભાઈજી એકલા. ૩

ખાંડણીયા ઉપર પડી છે ચૂાની ભૂકી
+ + વહુ છે સુકી

+ + ભાઈને નહિ ગમે. ૪

કુવા પછવાડી કેવડીઆનો છોડ

+ + + ભાભી ખુવેડ

કે ભાઈને નહિ ગમે. ૫

ઘંટી પછવાડી સંવા લાખની વાળી

+ + ભાભી બહુ કાળી

+ + ભાઈને નહિ ગમે. ૬

પણીઆરા પછવાડે પડ્યું છે રે દાતણ

ભાભીનું દોઢ ડહાપણ

કે મુજને બહુ ગમે. ૭

ચૂડો પહેરે ને કંકણ તો કાઢેલાં

ભાભીજી ભાઠેલાં

ને વીરા વરણાગીઆ ૮

ઓ પેલો ઓ પેલો ભાઈનો સાળો આવ્યો

ભાભીને લઈ ચાલ્યો

કે ભાઈ રહ્યા એકલા. ૧૦

ખાંડણીયા પછવાડે ચૂકી છે રે કુંચી

+ + ભાભી ઉંચી

વીરાજી ઠીંગણા. ૧૧

કુવા પછવાડે કારેલાની વેલ

+ + ભાભી કુવેડ

ને ભાઈ વરણાગીઆ. ૧૨

ભાઈ છે ભોળા ને ભાલી આવી છે ધૂતારી
ઢેયેથી ઉતારી

વીરાએ ખડેનડી. ૧૩

થર પહેડું, થર પહેડું વચ્ચે રે કારેલી
ભાલીજી છે ભાઠેલી

ને વીરો છે વાણીઓ. ૧૪

મારે તે ખારણે એઠાજીઠાનું કુંડું
ભંગીઆ કરતાં ભુંડું

x + ભાઇનું સાસરું. ૧૫

આવો પોપટજી, ચાંચ ભરાયાં પાણી
કયા ભાઈ ને રાણી

હીંડોળે ઝૂલતા ? ૧૬

ઓ પેલો, ઓ પેલો હોડીવાળો આવ્યો
ભાલીજીને લઈ ચાલ્યો

કે ભાઈજી એકલા. ૧૭

ખાંડણીયા ઉપર વેરાયા છે ઝાલર

* * ભાલીના પાલવ

હીરા મોતી ભર્યાં. ૧૮

આગલા મેડામાં કાથા ચુનાની ડબ્બી

* * ભાઈની છબી

ભાલીના ડોકમાં. ૧૯

ખાંડણીઆ ઉપર પડી છે રે થરતી
 * ફલાણી વહુ છે ફરતી
 કે લાઈને નહિ ગમે. ૨૦

૭ માડીનું હેત

ઘડો પુટે ને રઝળે જેવી ઠીકરી
 મા વિષુ રઝળે ઠીકરી
 કે આ સંસારમાં. ૧

ગોળ વિનાનો માળો જે કંસાર
 મા વિષુ ધનો સંસાર
 કે સૌને લાગશે. ૨

---

* એ પ્રમાણે, પડી એ ફારી—વહુ એ ગારી, પડી એ થાણી—વહુ એ માણી
 પડ્યાં એ રીંગણા—વહુ એ ઠીંગણા, પડી એ કુંચી—વહુ એ હંચી, ઉપર
 પુવેડ, ખાણી—માણી, ચાખા—ચાખા, એમ કંઈ કંઈ નેડમાં ગોઠવીને
 ગવાય છે.

સાંજ પડે ને આથમે રવિનું તેજ

સાંભરે માડીનું હેત

કે બેની સાસરે. ૩

ટોળા વિખૂટી રજળે મૃગલી જેવી

મા વિષુ રજળે તેવી

દીકરી સંસારમાં. ૪

વરસાદ વરસે ને ભાદરવાની હેલી

માડી કહે મારી વેલી

વિલુ ક્યારે આવશે ? ૫

હોડીવાળા હોડીવાળા તારી હોડી હંકાર

મહીયર માડું દેખાડ

પેલે પાર હુંકડું. ૬

હોડીવાળા હોડીવાળા તારી હોડી હલકારી

વાટ જીએ મહીયારી

કે પહેલા પહોરમાં. ૭

માડી રે માડી* ન જોઈએ મને સાડી.

જનમની ઓશિયાળી

કે તારા દુધની. ૮

ખંભાતી તાળાં કુંચી વિના દેવાય

માડી વિના તે રહેવાય

કેમે કરી જગતમાં ? ૯

---

* 'ન જોઈએ મને' બદલે 'ન-ધોઈ તારી' એવું પણ ગવાય છે.

૮ દીકરી પરણાવવા વિષે

સોનાનું હાતણું ને તેને રૂપાનો કુથો
જમીદારના ઘર પૂછો
કે ચિંતા ઉતરે. ૧

મારા તે બાપે તાપી કિનારા જોયા
જોયામાં ન જોયા
જમાઈના કુંપડા ! ૨

મારા તે બાપે વહાણે ચઢી વર જોયા
મૂરખ વરને મોઢ્યા
મૂળાપણી વેચતા. ૩

મૂળાપણી વેચીને લાવ્યો કડબનો ભારો
એ દીકરીનો જન્મભારો
કે ભવો દોષલો. ૪

મારા તે બાપે વહાણે ચલી વર જોયા

ચતુર વરને મોઢ્યા

કે ચોપડા વાંચતા. ૫

ચોપડા વાંચીને લાવ્યો રૂપીઆ થેલી

ધરેણીની થેલી

ધડાવું સાંકળા. ૬

મારા તે બાપને નળીઆ ઉપર નળીયું

દેસાઈ બાપનું ફળીયું

વીરાળ મૂલવે. ૭

મારા તે બાપને ડગલે ડગલે દોટી

કન્યા થઈ છે મોટી

કે વરવા જેવડી. ૮

સરજ બાપા, હું તો તમારી બેટી

કોરા ધરેણીની પેટી

કે માથે જોઈશે. ૯

અંડેરી ગંડેરી ધરમચુસ્તી ધબા

દીકરી પરણાવ્યાની મઝા

કે સુરત શહેરમાં. ૧૦

બાપાળ બાપા તમે ચીકું મધ પીજો

દીકરી પરણાવવા બાળે કે

મોટા શહેરમાં. ૧૧

* મારા તે બાપને દીકરીઓનાં ડાલાં
સાંજ પડે ઘર ઠાલાં
લખેશરી બાપના. ૧૨

મારા તે બાપને એકજ દીકરી હોજો
સારાં વરને જોજો
કે ચિંતા ઉગરે. ૧૩

મારા તે બાપે ગામડા જોયા સંધા
દીકરી લાડકી અંબા
ને મૂક્યા માળવે. ૧૪

મારા તે બાપે પરદેશ દીકરી દીધી
ફરી બબર ના લીધી
મુઠ કે જીવતી? ૧૫

બાપાજી દીકરી પરદેશમાં ના દેશે
મૂઆ પછી ના રોશે
કે મોલેણુ દીકરી. ૧૬

* આના પ્રતિગીતમાં

મારા બાપને દીકરાઓના ડાલાં,
સાંજ પડે અજવાળાં
કે વહુઓ આવશે.

એ પ્રમાણે ગવાય છે.

મારા તે બાપે ત્રાબુડીમાં તોળી
ભર્યાં કુટુંબમાં બોળી
કે દાદા દીકરી. ૧૭

બાપાજી આંખો થડ બોધને રોપાવને
ઘર બોધને પરણાવને
કે દાદા દીકરી. ૧૮

બાપાજી બાપા, મેં શું કરીયાં પાપ !
ભલે ને ભાદરવે
વળાવી સાસરે ! ૧૯

બાપાજી બાપા, સાથુ મળે તો લેને
સાફ ઘર બોધ દેને
કે ચિંતા ઉઘરે. ૨૦

માડીએ જનમી ને બાપે તે પરણાવી
ભાઈએ વળાવી
બા બહેની સાસરે. ૨૧

૯ વહુવારને

- હોડીવાળા હોડીવાળા, તારી હોડીમાં રેતી
+ + + વહુ મહેતી
કે પાર ઉતારજે. ૧
- હોડીવાળા હોડીવાળા તારી હોડીમાં ખાણી
+ + + વહુ કાણી
કે પાર ઉતારજે. ૨
- હોડીવાળા હોડીવાળા તારી હોડીમાં ચાડી
આવે x x વહુ ગાંડી
કે પાર ઉતારજે. ૩
- આજ તો રાંધું લાપશી લચકારી
x x x વહુ મચકારીને
જમવા નોંતરું. ૪
- આવોની માલણ આપીશ કટકો રોટલો
પુલે ભરજે ચોટલો
કે કુંદન વહુનો. ૫

+ + વહુ રાણી ને હાથમાં ચલાણી
અંબિકા ભવાની

ને પૂજવા નીકળ્યાં ૬

બારીએ બેસી કંકુડા અજવાળું
ધેણુ કરી શણગારું

કે ચંદન વહુને. ૭

તળાવની પાળે ઉડે મચ્છાંની ઝેણુ
આવતી x x વહુ ધેણુ

—ના પગ પૂજશું. ૮

સાંકડી શેરીમાં નાગ સાપના ઓળા
વહેલા ભરજો ખોળા

કે ચંદન વહુના. ૯

કઈ વહુ લીધે ને કઈ વહુ તે થાપે?
કઈ વહુ તે પાડે

સિંધુરિયા ઓઝળી? ૧૦

+ + વહુ ને x + વહુ દેરાણી જેઠાણી
મુંબાઈની શેઠાણી કે

પટિયા પાડતી.

(અથવા) અદ્ધર ચાલતી. ૧૧

સાંકડી શેરીમાં સાપ આવે ને જાય
હું જાણું બાપ જાય

કે x x વહુનો. ૧૨

× × વહુ કીકીને પાંચ વરસે પરણાવજો
જમાઈને રમાડજો
કે ધીલ્લી ઢાંડાયે. ૧૩

ખાંડી ખુંડીને ભરૂં હું ગાગર બરણી
પાંચમનાં અઘરણી
+ + વહુનાં. ૧૪

ખાંડી ખુંડીને ભરૂં હું ગાગર ગોળા
પંચમાસીના ખોળા
+ + વહુનાં. ૧૫

૧૦ વરને

સોનાની થાળી ને રૂપાનો રે વાડકો
જમશે જમાઈ લાડકો
કે મારા બાપનો. ૧

૧૧ પહેનને

* ભાંગેલા ઘરમાં ભાંગ તથો ભંગાર
 હેયાનો અંગાર

કે કઈ પહેન હોલવે? ૧

મારે તે ખારણે કેળ છે કનેરી
 પાતળીઆ બનેવી—

ને જમવા નોંતરું. ૨

ભાઈ X X પહેનની ખખર પૂછી આવો
 દિલ્હીનો દરવાજો

કે ખુલ્લો મેલશું. ૩

મારે તે ખારણે કુલ ગુલાબનું કુંડું
 ભઠીઆરાથી ભુંડું

કે X X પહેનનું સાસરું. ૪

---

* જવાબના ખામણમાં ' ચૂલાનો અંગાર કે ફલાણી પહેન હોલવે ' એમ કહી નામ કેવાય છે.

મારે તે બારણે કાઢવ કચરાની ચોટલી
x x x જમાઈની ચોટલી
કે ચોર કાપી ગયા. ૫

હમન સુમનના સામાસામી બારણાં
વચ્ચે કુલનાં પારણાં
અરૂણભાઈનાં ગુલતાં. ૬

અ.જ સખી મારી આંખલડીમાં ઝેણ
આવે માની જણી જહેન
તો કરીએ વાતડી. ૭

પરસાળે રમે મારી ઉપાજહેનરે બાળા
ખરા મોતીની માળા
કે એના ડોકમાં. ૮

શેર કાંતે ને પાથેર પાડે તોડા
વાંકા તે અંબોડા
નર્મદા જહેનના. ૯

સાસરે બથ મારી સુંદર જહેનરે અમખા
ભરત ભરેલા કમખા
કે માડી મોકલે. ૧૦

સાસરે બથ મારી નર્મદા જહેન નાગર
લાડુ ભરેલી ગાગર
કે માડી મોકલે. ૧૧

* ચૂનીલાલ તું તો જનમનો છે બધી
રતન કન્યા રૂંધી
કે જડી જહેન સાસરે. ૧૨

મારે તે બારણે બેઠા તે ખુબારા
સાસરીયા પીંબારા
કે અંદન જહેનના. ૧૩

ખાદીના સાળુ સાબરમતીમાં ધોયા
પાતળી કમ્મરે સોઢ્યા
કે કઈ જહેનની. ૧૪

સાંકડી શેરીમાં ઘડનારો શું ઘડશે ?
જડનારો શું જડશે
કે જહેનની બંગડી. ૧૫

... ... જહેન પરણે તો જહેનપણીઓ તેડાવું
સાળુડા પહેરાવું
કે કસળી કોરના. ૧૬

તાપીને કાંઠે કરકડીઓ થુવેર
આણે આવશે દિવેર
કે + + જહેનનો. ૧૭

---

* એ ચોતાની વહુને પીયર મોહવતો ન હતો તેથી તેના સાસરીયાએ ખાચણું બેઠીને માર્યું છે.

કાળી તે કોયલ આંખલિયામાં રમતી
બાપાળ લેગી જમતી

..... બહેન નાધડી. ૧૮

ક્યા* લાલને માથે તેલ દીવેલના કુંડા
રત્ન જડેલા ચૂડા

તે કઈ બહેનના. ૧૯

સાંકડી શેરીમાં પડ્યું છે રે પુલ
મેં બાણ્યું પડ્યું ફલ^૧

કે નાધડી બહેનનું. ૨૦

આવજે બહેની ધારીપુરી જમાડું
સાડી પહેરાવી વળાણું

કે તારે સાસરે. ૨૧

સૂરજ ઉઘ્યો ગૌરી ગાયને ખીલે
ક્યા લાલને ટીલે કે

સૂરજ ઝળહળે ? ૨૨

સૂરજ ઉઘ્યો આશાપૂરીને ચોટલે
* * બહેનને ચોટલે

કે સૂરજ ઝળહળે. ૨૩

* એમ કહી નાની બહેન તથા તેના વરનાં નામ જોડવી માત્ર છે અને બહેનને ચીકવે છે.

૧ ફલ એક ભરતું પ્રાચીન આણપણ (ચિમકડું) હલું.

મારા તે ઘરમાં સુડી ને સોપારી
દેખાંતી રૂપાળી

* * * જહેનની ચૂડલી. ૨૪

આજ હું ગઈ'તી ઘોખીને ઓવારે
* લાલ ગમારે

મને ના ઓળખી. ૨૫

૧૨ પરચુરણ

આ રે જગતમાં એક મોટી ખોડ
સરખે સરખી જોડ

કે મળવી દોહલી. ૧

ચંપા ને લાનુ બંને છે જહેનડીઓ
નવરંગી ચુંદડીઓ

બળેવે પહેરશે. ૨

સરજ ઉઝ્યો ગવરી ગાયની મહોરી
x x જહેનની ચોરી

કે ચંદ્ર તેજે કરી. ૩

દેવને બહાલી પુલની રે પાંતરી
મને લાગી વહાલી

ભાભીની ઘાટડી. ૪

રામજી કાળા ને લક્ષ્મણજી છે ગોરા

બળભદ્રજી છોગાળા

ને કૃષ્ણજી શ્યામળા. ૫

મારી તે કોકડી આકળી ને ઉતાવળી

નિત્યે પડભે કાંકરી

અહેખાની આંખમાં. ૬

કાંતી પીંજીને મ્હેં તો ક્યાં છે ગોળા

અહેખાના ડોળા

રે દેવે ફેડીઆ. ૭

રેંટીઓ ભાંગીને હું તો ગઈ'તી કાશી

* રેંટીઓ સંન્યાસી

કે આગળ ફરી વળ્યો. ૮

---

* આ ખાચણામાં ઉંડું તત્ત્વજ્ઞાન ભરેલું લાગે છે. રેંટીઓ ભાંગીને એટલે કે સંસારની માયાબળનાં બંધન તોડી ફેડીને મેં વેરાગ્ય પારણ કર્યાં. સંસારને ત્યાગીને કાશીએ જઈને વસી. પણ હું તે શું સંન્યાસ લઈ ચકતી હતી ? સંસારની માયા બહુ પોતેજ સંન્યાસી હોય તેમ માનવી પાછળ સર્વત્ર ભટકે છે. કાશીએ—જંગલમાં—જઈ વસી ત્યાં મ્હેં મારી આસપાસ માયાના ગુંથળાં બંધાયેલાં ભેંયાં. અર્થાત માયાનાં બંધન તોડી છૂટું મુકેલ છે.

રેંટીઓ લાંગીને ગઈતી હું તો મોસાળ
મામીએ કંતાવ્યા

કે મામાનાં ધોતીઆં. ૯

ઝીણું કાંતો, ઝીણું કાંતો મામાની લાણેણ
જાતાં રે સીવડાવીશ

સોના કાપડું. ૧૦

કાંતો તો પામશે લીલા મજનું કાપડું
નહિ તો પામશે પાંદડું

કે લીલાવડ તણું. ૧૧

કોરી સાડી ને કેડમાં તો ખૂંચે
વહેવારીઆ ઘર પૂછે

પનોતા બહેનનાં. ૧૨

સોનાનું તરભાણું ને માંચ જડાવું મણિ
સંધ્યા કરશે ધણી

કે + X X વહુનાં. ૧૩

હોડીવાળા હોડીવાળા, તારી હોડીમાં કપુર

* + X + લાઈ ચતુર

કે પાર ઉતારજે. ૧૪

---

* કપુરને બદલે ખારેક—પારખ, ખજૂર—મજૂર, આરસી—પાત્રસી વગેરે
નેડમાં મૂકીને ગવાય છે.

મીઠાવાળા તેં મીઠું મોંઘું કીધું
રૈયતને દુઃખ દીધું
અત્રેજના રાજમાં. ૧૫

આ રે જગતમાં નારીનો નહિ ભાર
હલકો તે અવતાર
કે અખળા જાતનો. ૧૬

અંખાણના દહેરામાં પેસંતી રે નાચું
નીકળતી તો માંગું
કે ભાઈ ભોજાઈને. ૧૭

ભાઈ, ભાગેણી ભાગળે મૂક દરવાજા
ખંસીલાલ વરરાજા
—ની આવે પાલખી. ૧૮

કચરો વાળોને x x x વહુ પુવેડ
ખંસીલાલ કુંવર
—ની આવે પાલખી. ૧૯

મારા તે ભાઈનો રેવંતો રે ઘોડો
જડિત્ર અંખોડો
કે મારી બહેનનો. ૨૦

+ + વહુ ને + x વહુ દેરાણી જોડાણી
અંખાણની જોડાણી
કે અદ્ધર આલણી. ૨૧

પ્રનમનો ચંદ્ર છે રાતો ને રઢિયાળો
નારી જનમ ઓશિયાળો
કે આ સંસારમાં. ૨૨

મારી તે વેવાણુ ચાવે છે ઘણાં પાન
વેવાઈ વેઠે છે રાન
કે લાકડાં કાપતા. ૨૩

મારી દેરાણી નિત્ય પહેરે છે સેલા
દીયરજી બહુ મેલા
કે બોળ્યા તેલમાં. ૨૪

* કાચની દાબડી ને અગર ચંદનનું ઢાંકણું
રામસીતાનું સાસરું
દ્વારિકા વેગળું. ૨૫

મારા તે બાપને એકજ દીકરી હોળે
હિંડોળા ખાટ ભોળે
કે બહેનને બૂલવા. ૨૬

મારા તે બાપને વેડજ ઉપર વીંટી
દોલત ઉપર દીધી
કે કઈ બહેન સાસરે. ૨૭

---

* આ ખામણમાં શું અર્થ છે તે સમજતો નથી છતાં કેટલોક ઠેકાણે
ગવાણું સાંભળ્યું છે ખરું.

ભર્યા સમુદ્રમાં ચીમનભાઈ અંગોળે

ખાખરીઓ ખંગોળે

કે મણુ મોતી ખરે. ૨૮

ખાળકૂડીમાં કુંદનલાલ અંગોળે

ખાખરીઓ ખંગોળે

કે મણુ કીડા ખરે. ૨૯

દરજીડા તું ચોળી સીવજે તતડતી

ચંદન વહુ બબડતી

કે ચોળી પહેરશે. ૩૦

આવો ભાલીજી ધમ્માધમ્મી કરીએ

મોટા ઘર ગજવીએ

લખેશરી સાસરા. ૩૧

શોક મરે તો સાળુડા રંગાવું

દીયરને બંધાવું

કસુંબલ પાઘડી. ૩૨

શોક મરે તો સાથીઆ પ્રાવું

વચ્ચે રે રોપાવું

કે કડવો લીમડો. ૩૩

કડવે તે લીમડે કડવી કડવી ડાળો

શોકનો ભાઈ રીસાળો

કે લલવા આવશે. ૩૪

આવળનું દાતણુ ને ધંતુરાનો ફૂથો
અભાગીઆ ઘર પૂછો
તો શોકના બાપના. ૩૫

મારા તે ઘરમાં દરિયા જેવડી ડોલ
સાસુજી સમતોલ
કે મીઠડાં લાગતાં. ૩૬

બાપાજી બળીઆ, નહિ પહેરું છાયલ ચણીઆ
પહેરાવો તો પહેરું
પિતામ્બર ધોતીયાં. ૩૭

મારે તે બારણે કેળ અને કંદોઈ
જેઠ અને નણદોઈ
કે આણે આવશે. ૩૮

બાયણા માયણા સદાયે સોહામણા
ઝેકને અળખામણા
કે લાલીજી * જોખડા. ૩૯

આજ સખી મેં તો રાંધી'તી ખીર ને પોળી
સાસરીયાની ટોળી
આવીને જમી ગઈ. ૪૦

આજ સખી મેં તો રાંધી'તી રે કણકી
નાની સરખી નણદી
આવીને જમી ગઇ. ૪૧

ઉઠા પોપટલ ચાંચ ભરાયાં દુધ
રેવાળ ભરપૂર
કે હોડીઓ ચાલતી. ૪૨

ઉઠા પોપટલ ચાંચ ભરાયાં નીર
દુધની કરિયે ખીર
કે ભાઇને જમાડવા. ૪૩

આવળનું દાતણ ને બાવળોઆનો કુચો
વાઘરીનું ઘર પૂછો
તો x x જહેનનું સાસરું. ૪૪

મારા તે બાપને ખડકી ઉપર ખડકી
દીકરીઓ પારવતી
ને વહુઓ વીજળી. ૪૫

ટોપીવાળા તારી અક્કલની બલિહારી
પહાડમાં કેચી ગાડી
કે તારા રાજ્યમાં. ૪૬

આજ હું ગઇ'તી આરે ને ઓવારે
+ + + જમાઈ ગોવાળે
મને ના ઓળખી. ૪૭

સોનાની થાળી ને સિંધુરે અજવાળી
+ + ખડેન મહિયારી
તે પૂજવા નીસરી. ૪૮

મારા તે બાપની દીકરી લાડવંતી
બારીએ બેસંતી
મને કોણુ ઓળખે? ૪૯

દીકરી મરણે ને બાપાજી વધાઈ લેણે
વીરાજીને કહેણે—
—કે પનોતી ઉતરી. ૫૦

રતન તે દીકરી ને રતન છે જમાઈ
કૃષ્ણજી સરખા વેવાઈ
કે મારા બાપને. ૫૧

મારી તે શોકને સઠ્ઠા શેરની કાંઠલી
ખરે બપોરે ખાટલી
કે નીકળે શોકની. ૫૨

મારી તે શોકને સઠ્ઠા બસેના તોડા
ફજેતીના વરઘોડા
સવારના પહોરમાં. ૫૩

મારે તે બારણે સામાસામી ભીંત
સાસરીયાની રીત
કે x x વહુ શીખણે. ૫૪

સુરતની બેટી ને નવી ઘડાવે પેટી
ન્યાતીલાથી રહે છેટી
તે મુંબાઈ શહેરમાં. ૫૫

મુંબાઈના શેઠીઆ ખાડી ખાખોચીએ રખડે
કન્યા માટે ટવળે—
કાણી ખડેન આપશું. ૫૬

ભાઈ કરતાં મને ભત્રીજો ઘણો વહાલો
ભાભીજીને બોલે
ભત્રીજો અળખામણો. ૫૭

દેવના દહેરામાં ટોપલો ભરી પરસાદ
ભલે આવ્યો વરસાદ
કે દુનિયા જીવશે. ૫૮

જાંઝર પહેરું ને ઝમ્મક ઝમ્મક ચાલું
ખંગડો વિના લજવાઈ
શ્રીમાળીની ન્યાતમાં. ૫૯

અમારે ખારણે સામાસામી ગોખ
સામા ઘરની શોક
સવારે નિત લડે. ૬૦

* ચણાદાસ લાવ્યો દોઢ બદામની લાજી
પીરસનારી લાજી
X X ખડેન સાસરે. ૬૧

---

* કહિયત જમાઈનું નામ.

ઉંચી તે મેડીએ ધગધગતી રસોઈ
 દેસણુ સરખી ફાઈ
 તે કીકી ખડેનની. ૬૨

ભાભીજી ભાખરો ને દેરાણીજી કઢી
 ઉઠા ભાભીજી રડી
 તમારી દીકરી. ૬૩

કુવાની પાછળ ખાલી ગાગર ડાલે
 ઘેર પરોણા બોલે
 ભાભી તારો માજણ્યો. ૬૪

મારા તે ઘરમાં સામાસામી ટાણા
 x x લાલ (જમાઈનું નામ) છે ઘોણા
 નિત જમવા આવતા. ૬૫

કાશીને પાદરે ખદખદતી છે કુધ્યો
 ફફડતી છે ફધ્યો
 પછેડી મોકલે. ૬૬

ખાંડણીઆ ખાંડતાં ખખડે હાથનાં કાંકણુ
 મોટા ઘરનાં ઢાંકણુ
 કે x x ખડેન સાસરે. ૬૭

ખાંડણીઆ પછવાડે પડ્યું છે રે કલ્લું
 * * ખડેનનું પલ્લું
 + + લાલ ખાઈ ગયા. ૬૮

બાપાજી બાપા, મોટા ઘર ના જોશો

મૂઆ પછવાડે રોશો

કે મોલેણ દીકરી. ૬૬

માડી મરજો ને દીકરીઓએ મરજો

માડી પહેલાં માશીની

છ માસી વાળજો. ૭૦

હું ચે મરું ને જગજીવનને જાણું

મિથ્યા હુંકડું ટાણું

કે જન્મોજન્મનું. ૭૧

અકડી ને કકડી મુંબાઇ મોટી નગરી

સુરત નાંખ્યું કચડી

નવસારી પગ તળે. ૭૨

ફાઈ રે ફાઈ, તારી લત્રીજી મોઈ

ઓઢણી ચણીયા ઘોઈ

કે બચકે બાંધજે. ૭૩

મારે તે નાકે સંવા બસેની વાળી

બરે બપોરે બાળી

કે મારી શોકને. ૭૪

* કાશીની વાટે માને દીકરી મળીઆં

ખડખડીને હસીઆં

કે સરૌવર ભરાઈ ગયાં. ૭૫

*આના કડતાં 'તળાવની પાળે મળીઆં'ની કલ્પના વધારે સચોટ ને થોમ્સ છે.

કાશીની વાટે સાસુ ને વહુ મળીયાં

ખડખડીને વઢીયાં

કે ડુંગર ડોલીયા. ૭૫

અરદેશરની પેટીમાં સંવા બશેરો તોડો

અરદેશરનો ઘોડો

નાખુદા વાપરે. ૭૬

ગોળ વિનાનો મોળો રે કંસાર

મા વિના સ્વનો સંસાર

અકારો લાગતો. ૭૭

સાંકડી શેરીમાં હાથીડા ઘેરાયા

ચૂડલા ંહેરાયા

કે x x x બહેનના. ૭૮

મારે તે ખારણે દુધ સાકરનો રેલો

વનરાજ ભાઈ અલખેલો

કે માંચ ફરી વળ્યો. ૭૯

બૃલેશ્વર આગળ લોંચ પડ્યો છે અડધો

x x x લાલ છે મડધો

કે અડધો લઈ ગયા. ૮૦

x x x x

મારી માડીએ મહેર કરી છે આજે

ચૂકી ભણવા કાળે

કે પોથી હાથમાં. ૮૧

પોથી આપીને મુજને ભણવા મૂકી
ભણતાં ભણતાં ચૂકી
કે રમતમાં હું પડી. ૮૨

રમત રમેથી પાઠ પડ્યો છે મારો
ન્યારો આન્યો વારો
ભણેલું બલી ગઈ. ૮૩

બૂલ પડેથી નીચે જઈને બેઠી
ચાનક મનમાં પેઠી
ફરી નહિ વિસરું. ૮૪

વિસરવાથી બહેનપણીઓ હસતી
મૂકીને હું મસ્તી
કે બેઠી ગોખવા. ૮૫

ગોખી કરીને બોધવચન કયું મ્હોડે
બેઠી સૈયર ભેડે
પરીક્ષા આપવા. ૮૬

પરીક્ષામાં માન મળ્યું છે ભારી
મૂરખ રહેલી નારી
બળેલું બોલતી. ૮૭

x x x x

મોડેથી ખાચે ને પેટને મારગ કાઢે
આખાનો ચૂરો વાળે
એવી કોણ પાપણી ! ૮૮

જુવાર બાજરી ઘઉં દાણા કહેવાયે
ચૂરો બની લોટ થાયે
ઘંટી ફેરવ્યા થકી. ૮૯

x x x x
મુખ કાળું ને રાતી સાડી સોહાવી
સોનાની સંગે તોળાવી
બરોબરી તે કરે. ૯૦

ચણોડી તોલમાં રત્તી વજન લેશે
સોનાની સામે બેસે .
બરોબરી એ કરે. ૯૧

x x x x
મારી તે કાકી કાઠવની છે કોઠી
સાસરું આપ્યું શેષી
કે નાંખી દુઃખમાં. ૯૨

મારી તે માડીએ હરખથી વળાવી
ફરી નહિ તેઠાવી
પડી હું તો સાસરે. ૯૩

સાસુએ કહાડી ને માડીએ ના બોલાવી
બેનીયે ના પૂછી
કે દુઃખની વાતડી. ૯૪

મારા તે ઘરમાં ગમગતો છે દીવો
ભાઈ ભાભી ઘણું જીવે
કે આપે ચુંદડી. ૯૫

મારા તે ઘરમાં સોનાની છે ઘડુલી
ભાભીજીની મદુલી
ઘણેરી શોભતી. ૯૬

મારી સાસુ તો સાકર કરતાં મીઠી
જોડ ન જડશે દીઠી
અદેખી એટલી. ૯૭

મારા તે ઘરમાં સોના રૂપાની થાળી
તોય ભાભી જાય ચાલી
કે મહિયર મ્હાલવા. ૯૮

ખાંડુ હતું ને ધબોધબરે વાગે
ભરેલાં ઘર ગાળે
લખેશરી ખાપનાં. ૯૯

ઓ પેલો, ઓ પેલો દામોદરીઓ કૂઓ
અફીણ ખાઈને મૂઓ
ચકાનો ચૂનીઓ. ૧૦૦

આવોને માલેણ માતી શેર પોપચે
ઘોઠે ચડતાં જોઈએ
રે...ભાઈને. ૧૦૧

દેવની ઓરડીમાં શેર સિંદુરનો સ્પર્શીઓ
.....ભાઈ હાથીઓ
.....ભાઈની જોડમાં. ૧૦૨

.....લાઇ ને.....બન્ને છે રે વીરા

વીટીમાંના હીરા

ઝવેરી પારખે. ૧૦૩

મારા તે બાપે ઉંડા કુવામાં નાખ્યાં

ઉપર ઢાંકણુ દીધાં

તે સુરતી શહેરનાં. ૧૦૪

સાસરે જાવા.....જહેન રે નીસર્યાં

ચાંપલીઆ તો વીસર્યાં

રતન ગોખમાં. ૧૦૫

ઉઠા વીરાળ ઘોડીઆ જોતરાવો

ચાંપલીઆ જોંચડાવો

રે.....જહેનને. ૧૦૬

કઈ જહેનને કસુંબા ને કઈ જહેનને ગંડરીઆ

કઈ જહેનને પહેરણુ

નવરંગ ચુંદડી. ૧૦૭

સાસરે જાય મારે કંઈ બારે હેલ્યો

મમઘમતી રે વહેલ્યો

વીરાળ મોકલે. ૧૦૮

× × × ×

ધાવી કરીને કુબજના દીધા પ્રાણુ

મામાને થઈ જાણુ

શકટાસુરદુ મોકલ્યો. ૧૦૯

ઝાડાને વેશે શકદાસુરરે આઁયે।

કૃષ્ણજીએ તેને માર્યો

કે લાંબા પગ કરી.

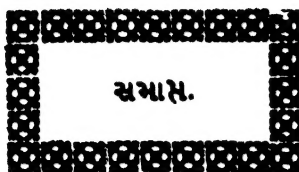
૧૧૦

સુખમાં સોની ને દુઃખમાં સાંભરે રામ

હામના ગુલામ

સૌ આ સંસારમાં.

૧૧૧

ગાંડીવ બાલોદાનમાલા: પુષ્પ ૧૬ મું

બાળવિહાર (૨)

ઉપલાજ ઘોરજી પર આ બીજો ભાગ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. એમાં ફોનોગ્રાફ. હારમો-નિયમ, પાણીના નળ, જાદુના ખેલ, કુમેરા, સ્ટવ વિગેરેની કરામતો સમજાવવામાં આવી છે. બાળકને એમાં ખૂબ રસ પડશે. કિંમત માત્ર છ આના રાખી છે. ટ. ખ. જીડું.

ગાંડીવ બાલોદાનમાલા: પુષ્પ ત્રીજું

ખિરબલનો બન્ધુ

અકબર અને ખીરબલની દરબારી વાતો તો ઘણાંયે સાંભળી છે ને દર વરસે હલકી ભારે ચોપડીઓને સ્વરૂપે તેની લાખો નકલો ખપે છે. એ ખિરબલનાજ બાઈ કહેવડાવવાને લાયક રાયા અને અરૂપા નામના બે દરબારીઓ આંધ્ર દે-શમાં થઇ ગયા. તેઓના હાજરજવાખીપણાની, યુક્તિ ચતુરાઈની અને જાતજાતનાં પરાક્રમેની વાતો મશહૂર છે. મદ્રાસ ઇલાકામાં એક પણુ ઘર નહિ હોય, જ્યાં આ વાતો વંચાતી નહિ હોય. ગુજરાતમાં તે પહેલીજ વાર આમ બહાર પડે છે. અને વળી તેને સચિત્ર પણુ બનાવેલ છે. કેટલીક વાતો એવી છે કે તે વાંચીને હસતાં હસતાં પેટ દુઃખવા આવશે. બાળકોની બુદ્ધિની ખીલાવટ માટે આ ચોપડી અનુપમ છે. કિં. ૦-૮-૦. ટ. ખ. જીડું.

બાળસાહિત્યનો ગાંડીવ ટંકાર

૧ ટાલ્સ્ટોયની ત્રણ વાતો	૦-૫-૦
૨ બકુલ	૦-૬-૦
૩ ખીરબલનો બન્ધુ	૦-૮-૦
૪ મુરખરાજ (ટાલ્સ્ટોય)	૦-૮-૦
૫ નીલમ	૦-૬-૦
૬ બીળમ અને યુધિષ્ઠિર	૦-૪-૦
૭ બાળવિહાર (૧)	૦-૧૨-૦
૮ જય બગરંગ	૦-૬-૦
૯ વાઘાનું વન	૦-૪-૦
૧૦ બાહુઈ હાર	૦-૪-૦
૧૧ બરફીપુરી	૦-૫-૦
૧૨ સોનાકુમારી	૦-૪-૦
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦-૬-૦
૧૪ કચુંબર	૦-૩-૦
૧૫ ધૂપસળી	૦-૪-૦
૧૬ બાળવિહાર (૨)	૦-૬-૦
૧૭ મોતીના દાણા	૦-૫-૦
૧૮ એક હતો કૂતરો—	૦-૪-૦
૧૯ કેરીનાં બળ્યાં	૦-૩-૦
૨૦ નવનીત	૦-૩-૦
૨૧ મેઘધનુષ	૦-૪-૦

બાળકો ને બાળાઓમાં વહેલી માટે અનુપમ છે

૩૧ હું કોપોઝિટ રાખનારને ચોપડીઓ પ્રગાથાય તેમ તેમ પોસ્ટ કરી મોકલવામાં આવે છે ચોળના મંગાવો.

